

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ

«СПІЛКА ПОРЯТUNKУ
ГОЛОСІВ»

PUBLIC ORGANIZATION (NGO)

«UNION OF SALVATION
OF GOŁOSIIV.»

Михайло Юхимович Михалко

Автобіографія: політична та екологічна

КИЇВ – ЧЕРНІВЦІ, 2019

Михайло Юхимович Михалко

Автобіографія:
політична та екологічна

Київ – Чернівці
«Друк Арт», 2019

УДК 91:94(477.85)

М69

Михайло Юхимович Михалко. Автобіографія: політична та екологічна / Серія: М69 «Conservation Biology in Ukraine». – Вип. 14. – Київ – Чернівці, 2019. – 64 с. : іл. ISBN 978-617-7849-15-4

Видання містить оригінальний автобіографічний текст видатного київського природоохоронця Михайла Михалка. Розповідь розкриває причини, чому Михайло Юхимович став політичним в'язнем та що спонукало його стати борцем-природоохоронцем після звільнення. Акції кінця 1980-х, що описані в деталях у виданні, тепер всіма забуті. Інформація про подані у книжці події публікується вперше. Натомість саме вони були першими масштабними природоохоронними протестами в Україні. І саме ці події в майбутньому привели до створення Національного природного парку «Голосіївський», якому Михайло Юхимович присвятив більшу частину життя.

УДК 91:94(477.85)

Текст: М. Михалко

Упорядники: О. Василюк, О. Андрос, Г. Нужна

Макет: Н. Антонова

Підготовка до друку: Д. Згуровець

Фото на титульній сторінці обкладинки:

13.07.2009, М. Михалко, фото С. Корецького.

На звороті обкладинки:

серпень 1990, м. Запоріжжя, Хода до 500-ліття українського козацтва;

1987, посвідчення М. Михалка про звільнення;

травень 1988, Голосіївський ліс, М. Михалко.

Підписано до друку 12.12.2019. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура PF Din Text Cond Pro. Ум. друк. арк. 3,72. Тираж 300 прим. Зам. 191501.

Видавець і виготовлювач ТОВ «Друк Арт»

58018 Чернівці, вул. Головна, 198-А, к. 5, тел. (0372) 585-432

Ліцензія про державну реєстрацію ДК № 2741 від 15.01.2007 р.

ISBN 978-617-7849-15-4

© Ukrainian Nature Conservation Group, 2019

© ТОВ «Друк Арт», 2019

ПЕРЕДМОВА ВІД УПОРЯДНИКІВ

Робота над «екологічною» частиною біографії Михайла Михалка розпочалася у 2012 році, коли група активістів Дружини охорони природи м. Києва влаштувала зустрічі з Михайлом Юхимовичем. Перший текст, що ліг в основу цього видання, був результатом розшифрування записів таких розмов і підготовлений Ганною Нужною. Наступні роки підготовки остаточної версії пішли на уточнення деталей історії самим Михайлом Юхимовичем. Кінцева версія біографічного нариса підготовлена ним особисто.

Перш ніж перейти власне до спогадів героя цієї книжки, варто навести основні факти з його біографії, адже, на превеликий жаль, більшість читачів не знайомі з Михайлом Михалком і мають отримати мінімальні знання, щоб краще розуміти авторську розповідь про яскраві сторінки життя цього видатного громадського діяча.

Михалко Михайло Юхимович (нар. 11.11.1940 року в Києві) – відомий київський діяч охорони природи, в минулому – учасник дисидентського руху.

Мати, Луговська Лідія Гнатівна (1910–2001), народилася в Ялті, а виросла сиротою в с. Атюша на Чернігівщині. Вихована в українських звичаях. Батько, Михалко Юхим Андрійович (1907–1975), з с. Алтинівка на Сумщині, з родини розкуркулених хліборобів, 1931 року був засуджений за зберігання зброї, карався на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу. Михайло навчався в російських школах №№ 110 і 108 на Деміївці в Києві. Батько водив сина на могилу М. Грушевського, що на Байковому цвинтарі, розповідав про його твори. Згодом у поминальні дні Михайло приносив на його могилу жовто-блакитні крашанки.

1965 року Михайло Юхимович закінчив факультет механізації сільського господарства Української сільгоспакадемії. Протягом життя багато разів рішуче пропонував вагомі рішення, часто з ризиком для себе. 1978 року намагався подати пропозиції до проекту нової Конституції (не були ухвалені ні райвиконкомом, ні виконкомом міської ради). Із труднощами і пригодами надав пропозиції до Верховної Ради УРСР, але жодна з них не була розглянута. Тоді почав діяти підпільно: на сконструйованому власними силами копіювальному апараті (після роботи розбирав і окремі частини його ховав у різних місцях) друкував короткі листівки і розклеював їх по Києву, маскуючи під оголошення: *«Продається вже 325 років доля українського народу, його мова, культура, національні інтереси. Українці! Боріть-*

ся проти русифікації, не давайте московським колонізаторам нищити українську мову!»; «Продається друкарська машинка для виготовлення листівок проти русифікації України»; «Міняю Першого секретаря ЦК КПУ товариша В. В. Щербицького на П. Ю. Шелеста» й інші. Частина листівок розсилав на адреси людей, які його не знали. Друкував звернення до відомих діячів української культури. Псував політичні плакати на вулицях. Підказував новобранцям у військкоматі Московського району Києва, як поводитися, щоб не потрапити на війну в Афганістані. Для популяризації української мови налагодив виготовлення емальованих таць (підносів) з українськими прислів'ями: «Терпи, козаче, – отаманом будеш», «Хто по повній випиває – той під тиним спочиває», «Хліб – батько, вода – мати» й ін.

Під час роботи інженером вентиляційного обладнання в Київському СпецРБУ тресту «Укррембудматеріали» часто їздив у відрядження по Україні, що дозволяло поширювати листівки. Зокрема, Михайло Юхимович розносив їх по електричках на кінцевих зупинках, розкладав по партах університетських аудиторій, відсилав листівки поштою з різних міст, підписуючи конверти рукою пересічних людей. Одна з листівок називалася «Лист запорожців Першому секретарю ЦК КПУ Щербицькому В. В.». У КДБ вирішили, що діє всерадянська підпільна організація і для пошуків її членів була створена спеціальна група, яка працювала кілька років.

Із «членів» цієї організації викритий та заарештований лише Михайло Юхимович (14.09.1984 року, коли виходив з лікарні № 11). Під час обшуку в будинку органи КДБ вилучили кілька примірників «Листа запорожців...», лист до І. Драча та 148 патронів для стрільби зі спортивної зброї.

Засуджений за ст. 187-1 КК УРСР «Систематичне поширювання в усній формі завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само виготовлення або розповсюдження в письмовій, друкованій або іншій формі творів такого ж змісту» та ст. 222, ч. 1 – «Зберігання боєприпасів».

5.03.1985 року Київський міський суд під головуванням Г. І. Зубця присудив Михалку 3 роки позбавлення волі в таборі загального режиму за «наклепи» та 2 роки за зберігання боєприпасів. За завданням КДБ Ірпінський нарсуд виявив порушення в оформленні відряджень Михайла Юхимовича і 6.01.1987 р. присудив йому 3 роки і 6 місяців за ст. 83, ч. 2 («Заволодіння державним майном шляхом шахрайства») та ст. 194, ч. 1 («Підробка документів»). Таким чином, слідство і суди тривали 22 місяці, остаточний термін склав 3 роки і 6 місяців, оскільки менші терміни поглиналися більшими. Михайло Юхимович впевнений, що це наслідок потаємних симпатій прокурорів та суддів, попри тиск КДБ. Крім того, збори колективу СпецРБУ, де він працював, відмовилися засудити його діяльність, зажадавши ознайомлення з текстами його листівок.

Надалі засуджений Михайло Михалко утримувався в таборі загального режиму № ЮА-45/75 у селищі Біличі під Києвом. Вважаючи, що на волі залишалося багато

незробленого, клопотався про помилування: *«Я зрозумів свої помилки. Більше так робити не буду»*. Але й у неволі продовжував агітацію серед в'язнів, за що його декілька разів викликав начальник колонії полковник Ягоденко і попереджував: *«Михалко, зупинись, бо одержиш тюрму в тюрмі і на волю ніколи не вийдеш»*.

Роки ув'язнення принесли Михалку багато нових ідей. Головною з них, яка була надалі справою всього життя Михайла Юхимовича, став намір створити в Києві Національний природний парк «Голосіївський».

Був звільнений 16.10.1987 року за амністією у зв'язку з 70-річчям Жовтневої революції. На роботу за фахом інженера його ніде не приймали. Влаштувався бляхарем у Сільгоспакадемії, де колись учився. Це якраз у Голосіївському лісі – там, де мешкав Михалко, і там, де мав бути створений національний парк. Коли 1988 року ліс почали вирубувати під будівництво, він організував масовий природоохоронний рух на його захист, згодом очолив громадську «Спілку порятунку Голосієва», що діє досі. Масові акції 1988 року на захист Голосіївського лісу стали серією перших масштабних екологістських протестів в Україні, супроводжувалися затриманнями Михайла Юхимовича, погрозами іншим учасникам.

Також Михалко став членом тодішнього керівництва Української екологічної асоціації «Зелений світ» та того ж 1988 року – одним з ініціаторів створення Партії Зелених України як альтернативи КПРС (діє з 1990 року). ПЗУ і асоціація відіграли визначну роль у політичному житті України, прискорили здобуття Україною незалежності в 1991 році та заклали фундамент майбутнього екологістського руху.

Постановою Пленуму Верховного Суду України від 31.01.1992 року вирок Михалку за ст. 187-1 скасовано за відсутністю складу злочину.

28 травня 2009 року Президент України Віктор Ющенко підписав Указ № 374/2009 «Про відзначення державними нагородами України працівників підприємств, установ, організацій міста Києва», яким Михайла Юхимовича нагороджено орденом «За заслуги» III ступеня.

Внесок Михайла Михалка у створення Національного природного парку «Голосіївський» більш ніж визначальний. Він побачив у цьому лісі національний парк і добився його створення. На реалізацію цієї справи життя пішло 22 роки. За цей час концепція парку сильно змінилася (див. історичну довідку). Початково Михайло Юхимович бачив національний парк від Києва і до села Витачів на півдні від столиці. Це охопило би площу щонайменше в 65 000 гектарів. Згодом проєкт парку включив 11 000 гектарів зелених зон у Голосіївському районі Києва. На момент підписання Указу Президента 2007 року його площа склала лише 4525,52 гектара. Проте ці території – найцінніші. Сталося так, що й Указ про національний парк, і Указ про нагородження Михайла Юхимовича підписав той самий Президент України.

Для кожного, хто знає Михайла Юхимовича, він є взірцем безкомпромісного борця за справедливість, природу та Україну. Він не соромиться казати про те, що немож-

ливо зберегти природу Києва, не обмеживши кількість його жителів, прямо вказує на злочинців та зичить їм тюремних строків. Проте ніколи не висловлюється грубо, залишаючись щирою інтелігентною людиною. Часто каже «негідник». До цього часу він не пропускає природоохоронних акцій, рішуче позивається в судах проти шкідливих для природи Києва рішень. У 2004 і 2013–2014 роках Михайло Юхимович стояв на революційному Майдані з прапором «Зеленого світу», який зберігає ще з часів заснування асоціації.

Висловлюємо щиру вдячність Михайлу Юхимовичу за ті зусилля, які він доклав для відновлення хронології та подробиць описаних у спогадах подій. Непересічна історія його життя та боротьби досі була відома лише близьким знайомим. Готуючи видання, ми прагнемо дати можливість іншим захисникам України та її природи пережити такі ж емоції, які пережили ми самі, вперше почувши історію боротьби Михайла Михалка.

О. Василюк, О. Андрос, Г. Нужна

Частина I

«ПОЛІТИЧНА» БІОГРАФІЯ

Я, Михалко Михайло Юхимович, народився 11 листопада 1940 року в Києві на Деміївці. Тепер у будинку, де я виріс, розміщена Київська міська організація товариства «Меморіал» імені Василя Стуса.

Забігаючи наперед, скажу, що в 1985 році на одному з допитів у Лук'янівській тюрмі капітан КДБ С. поставив мені запитання, на яке я не зміг відповісти: *«Як могло статися, що Ви – син батьків родом зі східних областей України, зайнялися виготовленням листівок націоналістичного змісту?»*. А мені й самому це цікаво. Тому в подальшому тексті спробую у цьому розібратись.

Зараз будинок, де я виріс і де розташований «Меморіал», має адресу: вул. Стельмаха, 6, а колись це був провулок Задорожний, 3. Мешкали ми в підвалі того ж під'їзду, де міститься «Меморіал», у квартирі 39. Це був останній будинок Києва. Далі йшли поля аж до самого села Красний Трактир (зараз на його місці розташований Національний виставковий центр). Отже, географія на мої погляди навряд чи вплинула.

Серед відомих людей, які мене оточували з дитинства, був лікар, що мешкав у приватній садибі поруч, на прізвище Гурський. Він мав пишні запорозькі вуса і розмовляв виключно українською мовою (лише у 2007 році я випадково довідався, що лікар був позашлюбним сином композитора Миколи Віталійовича Лисенка). Другою відомою людиною був Валерій Лобановський, з яким ганяли у футбол. Він мешкав за триста метрів у Ново-Дівичому провулку і приходив грати в наших ярах. Лише пізніше я довідався, що цей «рижий» був небожем першого секретаря ЦК Комсомолу України. Тоді він вчився у 38 українській школі, але до кінця життя залишався російськомовним. Тобто оточення не виказувало націоналістичних поглядів, і навряд щоб на мене вплинуло. Відомо, що перший секретар ЦК Комсомолу України Бойченко написав книгу «Молодість», у якій оспівав розгром українських комуністів у 1919 році.

То, може, батьки на мене вплинули?

Моя мати, Луговська Лідія Гнатівна, народилась у Ялті. У 2-місячному віці залишилася сиротою і була вивезена в село Атюшу на Чернігівщині¹, виросла на українських звичаях. Лише після її смерті у 2001 році нам вдалося в архіві Криму з'ясувати за церковними записами Ялти справжній рік її народження – 1910. З 8-річного віку мати була віддана в найми і з цього часу сама заробляла на існування. Вона пройшла величезну школу життя. Маючи гарну пам'ять і гострий розум, вона увібрала не лише багатющий народний фольклор, звичаї, традиції, але й церковні традиції і служби православних монастирів, де певний час проживала з черницями. Я ніколи не чув від неї російських слів. Крім української, вона дещо розумілась на єврейській мові, якої

¹ Коропський район Чернігівської області.

навчилась у єврейських родинх Конотопа і Борзни (Сумська область), наймитуючи у них ще в дитинстві. Я не пригадую в неї будь-що націоналістичне, хоча завжди мене вчила не допускати, щоб до мого прізвища «Михалко» додавали літеру «в». Ніколи вона не виказувала зневаги до людини через її національність, але не могла терпіти окремих вад. Якось доля занесла маму у російське село Шалигіно на Сумщині.² Вона була вражена різницею між побутом українців і росіян, коли стала свідком діалогу дитини зі старим дідом – суцільні матюки з обох сторін. Більше двох тижнів вона не витримала і повернулась у своє село. Комуністів не любила за знущання над церквами і віруючими, за голодовки і голодомори й розповідала мені багато прикладів з життя. Вона навчила мене пишатиь усім українським.

Мій батько, Михалко Юхим Андрійович, народився в 1907 році в селі Алтинівка на Сумщині, за фахом був столяром, любив історію України, захоплювався читанням документальних історичних книжок про запорожців. Родом він був із сім'ї хліборобів. У них було мало свого ґрунту, тому жили обробітком орендованої землі. Будучи мало-земельними середняками, вони були репресовані як куркулі. Така несправедливість була нестерпною, вона наштовхувала на потребу спротиву. Не дивно, що в батька в 1931 році була знайдена зброя, за що він відбував покарання на будівництві Біломоро-Балтійського каналу, зокрема на прокладанні Парандовського тракту. Повинен із прикрістю зізнатися, що батько мені це розповідав за своєю ініціативою, а в мене на той час було нерозвинене почуття відповідальності за історичну правду. Я не усвідомлював, що маю можливість поставити батькові запитання, щоб прояснити в безпосереднього учасника історичних подій правдиву інформацію, щоб мати можливість передати її в майбутньому фахівцям-історикам. Запам'яталося лише, що в таборі батька загинуло 15 тисяч в'язнів і за це керівників табору було розстріляно. Запам'яталось, що батько дружив у таборі з Куликовим Олександром Івановичем – секретарем А. І. Мікояна.

У 1945 році загинув під машиною на вул. Васильківській мій старший брат Сергій. Його поховали на Байковому кладовищі, недалеко від церкви. Часто відвідуючи могилу брата, батько кожного разу заводив мене на могилу історика Михайла Грушевського, говорив про його твори, чому вони заборонені. У нас склались дружні стосунки з Михайлом Гресем, земляком батька з с. Алтинівка, другом мого діда. Він з революційних часів проживав у Києві, працював листоношею саме на вулиці, де мешкав Михайло Грушевський, носив йому пошту. Від частого спілкування в них склалися дружні стосунки. Про це я мав можливість дізнатися від Михайла Греся, коли вони в нас гостювали в 1950-х роках і коли разом відвідували могилу мого брата і Михайла Грушевського на Байковому кладовищі.

Зі сказаного стає зрозумілим, що мої батьки заклали в мене все необхідне для того, щоб пишатиь Україною та уявляти її минуле, її проблеми. Працівники КДБ помилялися, думаючи, що вихідці з Сумщини не здатні захищати інтереси України. Симпа-

² Шалигіно – селище міського типу у Глухівському районі Сумської області.

тії до історії України в моїй родині, обговорення історичних подій, аналіз їх на справедливість, формували мій національно-патріотичний світогляд.

У підручниках української літератури, написаних у 1950-х роках, на яких я навчався, вивчали твори українських письменників, які боролися проти русифікації України царським режимом. Всі призвичаїлися до думки, що радянська влада підтримує боротьбу проти русифікації України, й не помітили, як Хрущов переробив підручники настільки, що про русифікацію не було і згадки.

Я навчався у 110 і 108 російських школах. Закінчив Українську сільськогосподарську академію, факультет механізації сільського господарства в 1965 році. Навчався разом з Олександром Морозом. Викладання відбувалося російською мовою й ніхто не звертав на це увагу. Але одного разу, коли почали читати технічну дисципліну «Курс сільськогосподарських машин», викладач Бублик почав лекцію українською мовою. Всі були вражені. Ми вперше почули українську технічну мову і були здивовані, що деяких слів не розуміємо. На третій лекції викладач заговорив російською мовою. Вся велика аудиторія загула від здивування. Тоді Бублик сказав, почервонівши від люті: «Пов'язали, гади!». Бажання освоїти технічну українську мову в мене залишилось. Вже на виробництві я відчув у цьому труднощі – відсутнє україномовне середовище, відсутня технічна література українською мовою. І мені довелося визнати, що русифікація ніде не поділася, вона продовжується, але тепер вже хитро, нахабно, систематично і системно, на високому державному рівні. Масштаби русифікації вразили мене. Я був вкрай здивований, коли працівники одного із львівських підприємств звернулись до мене з проханням перейти на російську мову: *«Вибачте, але ми не розуміємо української технічної мови, якою ви говорите. Ми любимо українську мову, але вся технічна документація ведеться виключно російською мовою»*. Донька вже згадуваного вище Михайла Гресь, Марія Михайлівна Гресь, асистент професора Коломійченка по хворобах вуха, горла, носа, зі своїм чоловіком, письменником Савчуком Олексієм Івановичем, часто в нас гостювали. Я поділився з ними своїми проблемами з технічною українською мовою, запитав про перспективи української мови. Пам'ятаю, як мене вразила відповідь письменника: *«Українська мова приречена на відмирання»*. Побачивши моє здивування, він пояснив, що мова жити без розвитку не може. Більш-менш розвинутим є побутовий підрозділ української мови. Всі інші підрозділи мови нерозвинені. Рухаються вперед наука, техніка. Українською ж мовою користуються дуже обмежено, тому нові слова створюються не народом, а Інститутом мовознавства шляхом придумування перекладу нових слів на український лад. Мова біднішає в порівнянні з іншими мовами, робиться неконкурентоздатною.

Оце пояснення письменника Олексі Савчука я вважаю ключовим у моєму подальшому ставленні до проблем мови і шляхів припинення русифікації. Адже поступове витіснення української мови з масового вжитку призведе до розчинення українців серед російського населення. Про це вже давно мріє російський імперіалізм. На жаль,

оцієї шкоди від русифікації не розуміє значна частина українців. Вони помилково вважають, що досить знати побутову частину української мови – і невмирущість усієї української мови буде забезпечено. Насправді ж, невмирущість української мови буде досягнуто, коли нею користуватиметься все населення України в усіх галузях життєдіяльності людини. Найбільш стійкими борцями проти русифікації є повністю русифіковані українці, які глибоко відчували небезпеку від цього явища для існування української національності. Цікаво, що деякі офіцери КДБ, які мене допитували у в'язниці, щиро не розуміли причин моєї підпільної боротьби. Один з них зізнався: *«Вчора, після вашого допиту, я зайшов у книжковий магазин, щоб перевірити ваше твердження про нібито русифікацію України. Повідомляю вам, що поліці вгинаються від україномовної літератури. Вважаю ваші претензії безпідставними»*. У відповідь я попросив принести мені на допит будь-який технічний довідник українською мовою. Він цього не зміг виконати. Тоді я назвав йому секретну Постанову Ради Міністрів СРСР про «Припинення видання технічної літератури національними мовами».

Після смерті батька в 1975 році загострилося почуття неможливості повернути втрачене і необхідність поспішати з виконанням задуманого. Батькові розповіді не записав, і цю помилку вже неможливо було виправити. Долітали з різних джерел уривки твору Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Наївно вірилось у можливість відновити справедливість відносно української мови, адже Ленін обіцяв у 1919 році, що русифікації не буде. Я написав у 1978 році пропозиції до проєкту нової Конституції. Поніс у райвиконком Московського району. Не взяли, бо «вже відчитались достроково». Поніс у виконком Київради. Пів дня ганяли з кабінету в кабінет, поки один працівник не підказав, що вони вже достроково відзвітували і треба нести до Верховної Ради УРСР. Із труднощами і пригодами вдалося мої пропозиції здати. Коли я не побачив у новоприйнятій Конституції 1978 року жодної з моїх пропозицій, зрозумів, що треба боротись іншими способами.

Я почав друкувати короткі листівки і розклеювати їх по Києву. Тоді кияни полюбляли розклеювати оголошення про обмін квартир, продаж різних речей. Щоб не привертати уваги влади до моїх листівок, вони починались як комерційні, а основний зміст був всередині. Наприклад: *«Продається вже 325 років доля українського народу, його мова, культура, національні інтереси. Українці! Боріться проти русифікації, не давайте московським колонізаторам нищити українську мову!»*. *«Продається друкарська машинка для виготовлення листівок проти русифікації України»*. *«МІНЯЮ Першого секретаря ЦК КПУ товариша В. В. Щербицького на П. Ю. Шелеста. Можливі варіанти, але кандидат не повинен бути кремлівським сраколизом»*. Частину листівок я розсилав поштою на адреси людей, які мене не знали, зазвичай це були студенти, що мешкали в гуртожитках, у розрахунку на те, що вони даватимуть читати листівки сусідам. Крім листівок, я друкував звернення до відомих діячів української культури, кого влада колонізаторів підкупову-

вала посадами, преміями лауреатів, поїздками за кордон, гонорарами, квартирами, дачами, виданнями творів та іншими принадами, щоби брали, але не забували свій обов'язок перед Україною. Одне з таких звернень згадується у вирокі суду від 05.03.85. Воно адресується поету І. Ф. Драчу. Копія звернення була знайдена в мене під час обшуку 14.09.84.

Я працював у цей період в м. Ірпінь у СпецРБУ «Мінпромбудматеріали» інженером з вентиляційного обладнання. Щомісяця доводилось виїздити у відрядження по всій Україні. У Києві я друкував листівки на спеціальній установці. Після роботи установку розбирав і окремі частини розносив по горищах будинку, літньої кухні, курятника, адже я на цей час проживав у приватному будинку. Цікаво, що під час обшуку ця установка не була знайдена. Листівки у відрядження віз у рюкзаку серед приладів, потрібних для роботи. Спосіб розповсюдження: розносив по електричках – після виходу пасажирів на кінцевій зупинці швидко розкладав по сидіннях вагонів, розкладав по партах університетських аудиторій, закладав за картини так, щоб виглядав кут аркуша, розносив по поштових скриньках та використовував інші способи. Способи конспірації: співробітники не знали (придумував причину, щоб не брати квиток в один вагон), наприклад, відрядження в Запоріжжя, везу листівки в Харків, розкладаю по електричці, сідаю в потяг на Запоріжжя і зустрічаюсь зі співробітниками на пероні, наче приїхав разом з ними. Після роботи придумував причину, щоб не проводити час разом, а займався розносом листівок по скриньках, висиланням конвертів на Київ з інших міст, підписуванням адрес незнайомими людьми (імітується поранення руки і люди допомагають). Листівки – це найсерйозніша політична боротьба. Московські денаціоналізатори України навіть зброї боялися менше, ніж друкованого слова. Тому, займаючись листівками, я не повинен був попутно займатись іншими способами боротьби, і я б залишився надовго практично невловимим.

Але мені не вдалося здійснити жорсткий самоконтроль. Бажання бути якомога кориснішим для боротьби з ворогами України змушувало мене встрявати в політичні розмови, осмикувати протиукраїнські вислови. Я діяв у полі стосунків, обмеженому рамками – ніякої шкоди людині, навіть ворогу, – лише переконання. Але доводилось іноді в інтересах справи займатись операціями, про які я ще не скоро вирішу написати. Оці заноси вбік від основної політичної роботи прирікали мене на арешт, але мені постійно щастило – часто виручали довгі ноги, іноді виручали люди. Пригадую із вдячністю офіціантку ресторану в одному містечку, яка непомітно повідомила: *«Негайно йдіть через чорний хід. За вами зараз приїдуть. Я чула, як моя колега подзвонила в органи – вона на них працює. Я віруюча людина, не хочу брати гріха на душу, тому вам повідомляю»*.

Намагався нікого в підпільну роботу не втягувати. Родичі ні про що не здогадувались, але поглядам симпатизували. Постійно треба було пояснювати матері, що я так

довго роблю на горищі. Якось на вул. Червоноармійській (тепер – Велика Васильківська) з'явився величезний плакат неправдивого політичного змісту. Почув у тролейбусі висловлювання невдоволення від людей. Підказав: «*Так ви зніміть його*». Минає тиждень, а плакат висить, продовжує дратувати людей. Не витримую, вирішую: лягаю спати на горищі. Коли всі поснули, зліз по драбині, останнім тролейбусом дійшов до плаката, видерся на нього і великою щіткою закреслив напис чорною фарбою.

Ризикував також, проводячи агітацію серед новобранців у військкоматі Московського району Києва на вул. Патріса Лумумби (тепер – Іоанна Павла II) – вчив способом, як себе поводити, щоб не забрали на війну в Афганістані, щоб українці не гинули за московські імперські інтереси. Декілька років на великодні поминальні дні я вшановував пам'ять Михайла Грушевського, кладучи на його могилу не звичайні крашанки, а жовто-блакитні. Я хотів, щоб це стало традицією українців. Під час останнього відвідання могили Михайла Грушевського в 1984 році я звернув увагу на двох чоловіків, що з відстані 10 м непомітно стежили за моїми діями. Сумнівів не було, що це співробітники КДБ. Треба було готуватись до гіршого – арешту. Але я був легковажним, не сховав архіви, не припинив розмови, дискусії та інші другорядні для справжнього конспіратора дії.

Під час службових відряджень у мене склалася традиція в незнайомих містах відвідувати ринок, кладовище і краєзнавчий музей. Під час відвідин музею Яворницького у Дніпропетровську я переписав текст листа запорожців турецькому султану і переробив його під тему русифікації України. Так з'явився «Лист запорожців Першому секретарю ЦК КПУ Щербицькому В. В.». Лише через багато років, а саме 07.05.2010, мені випадково повідомили, що цей лист переполошив КДБ настільки, що була створена спеціальна група для виявлення автора листа. Цікаво, що був оголошений всесоюзний розшук. Працівники КДБ помилково вважали, що лист надісланий Щербицькому з-за меж України. Цікаво також і те, що група КДБ по виявленню мене і нейтралізації моєї політичної роботи продовжувала працювати і після мого виходу на волю з ув'язнення: відстежувала, проводила фото- і відеодокументування подій і акцій, які я організовував, або у яких брав участь. Я і мої однодумці вдячні їм за те, що вони несвідомо виконали завдання наших біографів-літописців.

На багатьох масових мітингах доводилось зустрічати проукраїнські налаштованих працівників органів, невдоволених життям у незалежній Україні. Доводилося чути промовлене з досадою: «*Ми впевнені, що жили б у зовсім іншій Україні, справедливій Україні, аби владу довірили вам і вашим однодумцям, а не цій зграї матеріально стурбованих негідників*». Але це буде пізніше, коли незалежність України вже буде виборена. Ще треба було прожити 7 важких років.

Хоча небезпека арешту наді мною постійно витала, все ж він став для мене несподіваним. Мене заарештували вранці 14 вересня 1984 року на виході з лікарні № 11, куди мене поклав на обстеження військкомат. Мене повинно було насторожити: направлення в лікарню давав не 2-й відділ військкомату, а 1-й. Зрозуміло, що КДБ вже знав про

мою діяльність і в лікарні готував свідків для суду – вони знали, що я не втримаюсь від агітації новобранців, що обстежувались разом зі мною в лікарні. Крім того, арештовуючи мене не вдома, КДБ позбавляв себе ймовірного опору під час обшуку.

Я знав, на що йшов, займаючись підпільною роботою. Мої ж домашні, нічого не підозрюючи, о 8-й ранку відкрили двері на стук і побачили цілий загін міліції у дворі. Серед міліції були якісь цивільні. Обшук продовжувався до вечора. Шукали зброю – для цього викликали 4 асенізаційні машини, щоби скрутити їх шланги в один і дістати до туалету, який був далеко від дороги. Сусіди розповідали, що на перехрестях доріг навколо будинку теж чергували співробітники.

Моя мати мужньо за всім спостерігала. Відразу зорієнтувавшись, що сталося, маючи за плечима досвід радянських і німецьких обшуків і облав, колективізацій, окупації та інших акцій антиукраїнських режимів, будучи спостережливою і швидко мислячою (чому я завжди заздрих), вона взяла все під контроль. Їй вдалося по ходу обшуку не допустити вилучення деякої забороненої літератури, документів і підозрілих предметів; замаскувати ляду входу під підлогу в одній з кімнат і пізніше переховати деякі речі.

Мішками з вилученими речами була завантажена машина. Через три дні обшук повторили і знайшли на горіщі схованку з деякими листівками і серед них те, за чим вже давно полювали і чого не чекали знайти в Україні – пачку частини тиражу, яку я не встиг розповсюдити – «Лист запорожців Першому секретарю ЦК КПУ Щербицькому В. В.». Пригадую збентеженого майора, який пригнав до мене в камеру КПУ Ірпеня і, показуючи пачку листівок, запитував: «Як ви до цього могли додуматись?».

На відміну від матері, моя сестра важко переживала обшук і мій арешт – тіло вкрилося плямами від розладу нервів. 14-річний небіж, нічого не розуміючи, допомагав жінкам – моїй матері і сестрі – переховувати речі свого дядька, горе-конспіратора. Після підписання Л. І. Брежнєвим, Генсеком КПРС, Гельсінських угод СРСР взяв зобов'язання не переслідувати інакомислячих, тому у Кримінальний кодекс була втиснута стаття 187-1, яка використовувалась режимом диктатури, який удавав перед Європою, що він покращився, для розправи зі своїми політичними противниками. Найбільший термін ув'язнення по ній був 3 роки. Я ж натворив явно на більший термін ув'язнення, і КДБ не міг допустити такий малий термін. Тому додали ст. 222, ч. 1 – зберігання боєприпасів, і ще декілька міліцейських статей, пов'язаних з моєю інженерною роботою у відрядженнях, для того щоб збільшити термін ув'язнення. Ось чому я перебував не у слідчому ізоляторі КДБ, а в КПУ Ірпеня – за місцем роботи.

Після переводу мене з КПУ Ірпеня до Лук'янівської в'язниці потягнулися дні невідомості в Лук'янівському 408 «трійнику». Гнітила досада, що допустив провал, а так багато із задуманого залишилось не зробленим. Важкість першого ув'язнення полягає у відсутності досвіду, давить незвичність ізоляції, коли випадково побачена ворона в небі хвилює і нагадує про волю. Камера розрахована на 4 людини, а влучно названа «трійником» тому, що четвертий обов'язково працює на органи. І, поки в'язень

не здогадується про це, слідчі поспішають – саме тут можна надолужити не знайдене при трусі, і язик в'язня допоможе зібрати додаткові докази. Перший допит відбувся лише через місяць після арешту – видно опрацьовували те, що вилучили під час обшуку. Познайомитися зі мною прийшла вся слідча група. Мене здивувало, що підозрювали навіть у створенні мною підпільної всесоюзної жіночої організації – так багато було в моїх записниках жіночих адрес. Недосконало слідчі володіли логічним мисленням – адже перебування мене, холостяка, в частих відрядженнях сприяло безлічі знайомств з жінками, без наслідків, але кожна така адреса ретельно перевірялась. Слідчим доводилось їздити у відрядження аж до Сахаліну. Мабуть, СРСР витратив на визначення моєї політичної біографії дуже великі кошти. Колонізатори України грошей на боротьбу зі своїми противниками не шкодували.

КДБ залучав до своєї роботи здібних людей. Це я зрозумів, коли хотів залучити ще в лікарні до своєї роботи одного здібного новобранця. *«Ну як наші кадри?!»* – запитав слідчий. – *«Правда ж, здібний хлопчина!»*. Але і вони, здібні, помилялися, – запит про мою характеристику направили не в Інститут міського господарства, а в Інститут народного господарства, звідки одержали перелякану відповідь, що у них такого ніколи не значилось. Це я відзначив під час знайомства зі справою перед судом. Отже, КДБ – це звичайні люди, і я зайняв відповідну поведінку з ними – доведення до них не ворожості, а своїх переконань. Мої переконання ґрунтувались на правді, тому був шанс, що хтось їх сприйме.

Суд відбувся через пів року після арешту, 05.03.85. Судив Київський міський суд на Володимирській, 15. Запам'ятались шість охоронців навколо лави підсудних, – мабуть, щоб відгородити від свідків. Родичі підказали, що за всім у залі спостерігає людина, яка керувала обшуком. Я запитав, чому замкнули залу на ключ, адже суд відкритий: *«Щоб не заважали суду?!»*. Звернув увагу на кровожерність КДБ – свідків було досить, щоб мене засудити, і все ж залякали хлопчину Івана Зіненка, родича, щоб свідчив про мою усну агітацію. Це зробили для того, щоб розсварити родичів.

Суд присудив мені 3 роки позбавлення волі. Два роки за боєприпаси були поглинуті більшим терміном.

Чи все в моїй політичній роботі було досліджено? Звичайно, що ні. Чимало різних супутніх діянь важко піддавались виявленню і дослідженню як націоналістичні. Так, для популяризації української мови я налагодив виготовлення емальованих таць (підносів) з нанесеними на них текстами українських народних прислів'їв: *«Терпи, козак, – отаманом будеш»*, *«Хто по повній випиває – той під тинном спочиває»*, *«Мийся біленько – гості близенько»*, *«У наших панів багато платних брехунів»*, *«Хліб – батько, вода – мати»*, *«Мені батько не рідня, мені мати не рідня, мені теща родина – мені жінку народила»* та інших.

Економічна складова моєї підпільної боротьби з московськими русифікаторами України була логічною – слабкий ворог завдасть менше шкоди. Для цього я рекомен-

дував українцям підтримувати рух «носіїв», що тягли додому зі своїх місць роботи все, що можна було підняти. СРСР, захопившись ідеєю світової революції, забув про добробут своїх громадян – витрачав кошти на підтримку 150 Компартиї і збройні конфлікти по всьому світу: *«Забірайте, бо завтра буде за кордоном».*

Суди по міліцейських статтях затягнулися на довгі 22 місяці перебування у Лук'янівській в'язниці, звідки влада вимушена була періодично вивозити мене то в Ірпінь (суд, КПУ), то в Біличі на зону № ЮА 45/75. Але з бажаного додаткового терміну ув'язнення в 11 років влада спромоглася лише на 3,5 роки, які знову ж поглинули попередні 3 роки (за рішенням останнього суду). Фактично вдалося звести нанівець всі зусилля владців вчинити наді мною розправу за мої українські погляди.

До цих поглядів я скрізь вловлював симпатію. Це і прокурори, і судді, які, незважаючи на тиск КДБ, декілька разів на судах більшими термінами ув'язнення поглинали менший. Пригадую, як на допиті офіцер КДБ обурювався тим, що на зборах колективу СпецРБУ, де я працював, відмовилися засуджувати мою підпілну боротьбу. Замість засудження мої співробітники зажадали, щоб їх ознайомили з текстами моїх листівок. Запам'ятався також 53 «трійник» Катерининського корпусу Лук'янівської в'язниці. По радіо чую пісню Гнатюка. Нас лише двоє в камері. І тут людина, яка повинна була мене розкручувати, не витримує: *«Михайло, чурбак! Кинь ти свої дурні шахи, послухай пісню – Гнатюк же спеціально для тебе її співає».* Це була *«Україно моя, Україно! Я тобою на світі живу!».*

Як я поведив себе на зоні? А при першій-ліпшій нагоді писав помиловки: *«Я зрозумів свої помилки. Більше так робити не буду».* Адже на волі так багато недоробленого, і я туди рвався, щоб доробити. Але, як і на волі, продовжував агітацію серед в'язнів. І, замість помиловок, мене декілька разів викликав начальник зони полковник Ягоденко, попереджував: *«Опера мені все доповідають. Михалко, уймись, бо одержиш тюрму в тюрмі, і на волю ніколи не вийдеш».* Він мав на увазі статтю 183.

Після виходу з ув'язнення по амністії в жовтні 1987 року я відчув продовження переслідування – ніде не брали на роботу за фахом інженера. Так доля сама привела на роботу в Голосіївський ліс – влаштувався бляхарем у Сільськогосподарську академію, де колись одержав освіту. Це місце стало визначальним на наступні роки – коли в 1988 році на моїх очах у Голосіївському лісі розпочали вирубку дерев під будівництво, організував природоохоронний рух на його захист. Цей рух відіграв визначну роль у політичному житті України, прискорив здобуття Україною незалежності в 1991 році.

Зараз я очолюю громадську екологічну «Спілку порятунку Голосієва», є членом керівництва Української екологічної асоціації «Зелений світ». У 1988 році ініціював створення Партії Зелених України як альтернативи КПРС, і в 1990 році разом з однодумцями нам вдалося створити ПЗУ. Нагороджений орденом «За заслуги перед Україною».

15 листопада 2010 р.

Частина II

«ПРИРОДООХОРОННА» БІОГРАФІЯ

Присвячується пам'яті Ярослава Івановича Мовчана (псевдо «Ярік») – голови Комісії з проблем Голосієва Мінприроди України. (Пояснює Стеценко Микола Пилипович, ексначальник відділу природно-заповідних територій Мінприроди: «При міністрі Івані Зайці якось надійшло доручення з Кабміну. Перший заступник міністра Юрій Рубан розпорядився: «Віднесіть це доручення заступнику міністра Яріку, він краще розбирається». Ярослав Іванович Мовчан прочитав доручення і питає: «А яка думка Юрія по цьому питанню?». Так в Мінприроді прижилися ці два псевда»).

Спогади Михалка Михайла Юхимовича записані на диктофон з ініціативи Молодіжного відділення Національного екологічного центру України та Дружини охорони природи «Зелене майбутнє» м. Києва у 2012 році. Подробиці згадувалися й доповнювалися до 7 квітня 2019 року самим Михайлом Юхимовичем.

1. Вступ. 1965–1972 рр. Я закінчив факультет механізації Української сільськогосподарської академії (УСГА) в 1965 році. Працював у інститутах і на підприємствах Києва, постійно їздив у відрядження по Україні, та в Голосіїв не заглядав. У 1972 році, проїжджаючи автобусом по території УСГА в Голосіїві, я жажнувся: в тих місцях, де я стежками ходив між деревами, УСГА збудувала ціле містечко. Це там, де була стара їдальня УСГА (вул. Генерала Родимцева, 9). Я не втримався і вийшов з автобуса, озирнувся. Керівники УСГА, яких я вважав нормальними людьми, виявились тупими безсовісними ділягами, бо саме такі могли підняти руку на ліс, який лісівниками визнаний найкращим лісом Європи. У черговий раз підтвердилась приказка: «Пусти свиню за стіл, – так вона й з ногами випреться!». Подумалося: «Даремно царська влада переселила агрономічний факультет із Політехнічного інституту до Голосіївського лісу. Якщо цих жлобів не зупинити, вони багато зла Голосієву завдадуть! Це ж той ліс, біля якого я виріс, треба його захистити».

2. Початок. 1972–1978 рр. На початку боротьби за збереження Голосіївського лісу я думав, що треба шукати допомоги в якихось відомих людей, хто любить Голосіїв. Вибір випав на сина видатного поета Максима Тадейовича Рильського – Богдана. Його батько – великий знавець природи, любив Голосіївський ліс і навіть присвятив йому вірші. Він жив під Голосіївським лісом (зараз вулиця Рильського), будувався ще в 1940-х роках. Мій батько, столяр, робив для його будинку вікна та двері. Керував будівництвом тоді дядько М. Рильського. Ще школярами ми не раз допомагали Максиму Тадейовичу добиратись додому з Голосіївської площі по крутих сходах після зустрічей із друзями. Хоч сам поет на цей час вже помер, але музеєм у його будинку керував син Богдан.

Я поїхав на велосипеді з Мишоловки прямо до нього, і почав висловлювати прохання: те треба, і те треба. Але ніяких особливих результатів це не принесло. І пройшло чимало часу, перш ніж я зрозумів, що з людьми, залежними від державного бюджету, краще не зв'язуватись. Чому? Тому що вони залежні від влади. Богдан Максимович міг би допомогти – у нього є зв'язки із пресою. Але ж у мене такі пропозиції, що треба із владою боротися, бо всі будівництва в Голосіїві відбуваються з дозволу влади. Директор Музею не буде втягуватись у боротьбу з Київрадою, яка видає рішення на шкоду Голосіївському лісу і водночас фінансує його установу. І перш ніж це зрозуміти, я втратив багато часу: їздив до Б. Рильського, давав тексти про проблеми Голосіївського лісу, а він не друкував.

3. Політична боротьба. 1978–1987 рр. Бажання не допустити втрати цінностей, здобутих на Землі еволюційним шляхом, живе, мабуть, підсвідомо в кожній людині. У більшій чи меншій мірі. До таких цінностей належать рослинне і тваринне різноманіття. Їх захист – обов'язок усіх народів. Що ж стосується потреби у збереженні національних мов, традицій, культур, звичаїв, то кожен народ, їх носій, повинен подбати про себе сам. У цьому питанні в людства нема одностайності, бо в деяких народів, наприклад російського, зажерливість до чужих земель з подальшою русифікацією підкорених народів затьмарює здоровий глузд. У проєкті Конституції СРСР у 1987 році була проголошена загроза реальної втрати української національності, тому виникла потреба в її захисті. І я вимушений був, крім екологічної боротьби, включитися в політичну. Я зрозумів, що пора вводити Червону книгу і для народів, і зайнявся підпільною боротьбою національно-визвольного змісту, за що був заарештований КДБ у 1984 році.

Пригадую, що вже перебуваючи в Лук'янівській в'язниці під слідством, на мої очі потрапила замітка в газеті про створення десь національного парку. Це ж вихід для Голосієва! Захотілось, не відкладаючи, зайнятись оформленням клопотання про надання Голосієву статусу національного парку. Але без помічника, який би відстежував і супроводжував на волі такі клопотання, вони не будуть успішно розглянуті. Я відмовився від цієї ідеї, щоб не підставляти під удар КДБ людей на волі. З 1984 по 1987 рр. я відбував покарання в таборі. На волю я вийшов по амністії 16 жовтня 1987 року. За фахом інженера на роботу ніде не брали – це була помста імперії за мої українські національні погляди. У паспорті звертали увагу на спеціальну відмітку і відмовляли. Так занесло мене, після багатьох спроб влаштуватись інженером, на робітничу професію. Я став працювати в УСГА бляхарем.

4. Утворення Громадського Комітету за врятування Голосіївського лісу (ГКВГЛ). Майстерня бляхаря розташовувалась за 1 корпусом УСГА у старому великому гаражі. З дому на роботу я ходив пішки через Голосіївський ліс з Мишоловки. Дорога займала 35 хвилин. Була б держава в нас нормальною, так можна було б вічно ходити, по доро-

зі милуючись Дідорівським каскадом озер і краєвидами найкращого лісу на Європейському континенті – Голосіївського. Але зненацька, на початку 1988 року, поповзли чутки про те, що тут, у Голосіївському лісі, держава хоче щось грандіозне будувати. Начебо планується велика вирубка лісу, орієнтовно від перехрестя вулиць Родимцева й Затевахіна до монастиря Голосіївська пустинь – всього близько 7 га заповідного лісу урочища Парк Митрополита. Коли у квітні 1988 року почалася вимітка дерев під вирубку та інші підготовчі роботи: забивання кілочків, знесення сухостійних дерев – народ захвилювався. Моя майстерня стала штабом, куди приходили викладачі УСГА і працівники Учбово-виробничого комбінату УСГА з різною інформацією про майбутнє будівництво. По крихтах склалася загальна картина. Виявилось, що планується побудувати Вищу школу Агропрому для підвищення кваліфікації керівників Агропрому, з навчальними корпусами, гуртожитком, житлом викладачів та іншими спорудами – цілу вулицю в заповідному лісі! Виявилось, що Державний комітет охорони природи УРСР, який тоді очолювала Проценко Діна Йосипівна, – остання й найвища інстанція в системі охорони природи – дав остаточне погодження на будівництво. Юридично територія будівництва була у користуванні УСГА, і її ректор, Мельничук Дмитро Олексійович, міг не погоджувати будівництво. Але він погодив, бо був підпорядкований уряду, який фактично в особі свого підрозділу – Агропрому УРСР, здійснював цю забудову. У цьому виявилася стара хвороба людства: коли стоїть питання – чи піти з посади, зберігаючи честь, чи залишитися на посаді, заплямувавши її, – вибирають останнє. До речі, ця хвороба зі ще більшою силою прижилася в незалежній Україні, тому головне завдання громадських організацій полягає в тому, щоб, використовуючи можливості інформаційних технологій, створити жорсткий контроль за незаконними підписами чиновників, включати їх у всеукраїнський список паразитів і переслідувати, щоб вони вже ніколи не знайшли керівної роботи.

Цікаво дослідити, чому саме моя майстерня стала штабом, куди стікалися скарги невдоволених людей. Дехто вважає, що при радянській владі легше було знайти правду. Дійсно, були райкоми КПУ, райвиконкоми, міліція, прокуратура, міськвиконкоми, Рада Міністрів УРСР, ЦК КПУ, ЦК КПРС, профспілки, Народний контроль та інші, але люди чомусь йшли зі скаргами в майстерню скромного бляхаря. Мабуть, тому що вся система влади в СРСР згнила і трималася не на Законах, а на змові начальства навколо шкурних інтересів. Я, як людина, що вийшла з-під контролю цієї гнилої системи, був цікавий людям. Забігаючи наперед, скажу, що нам вдалося поміняти владу наших колонізаторів на незалежну українську владу, але інститути старої влади з усією своєю гниллю переключували в нову владу і щасливо в ній прижилися.

Хочу, щоб ви відчували цей напружений період часу в динаміці, тобто в русі. Мені весь час щастило на людей – усі мені або співчували, або симпатизували, або допомагали, але щоб хтось відкрито заважав, то таких були одиниці. У майстерні я працював з парником Анатолієм Криворогом. У нас був керівник – майстер Володимир Мельник,

кабінет якого був за 300 метрів від майстерні. Вранці, одержавши завдання на виконання роботи, ми розходились по об'єктах – корпусах УСГА, їх було 12 і два десятки допоміжних будівель. З молотком і рулеткою я біг (щоб зекономити час для захисту Голосіївського лісу) за 200–300 м, знімав заміри і повертався в майстерню, по дорозі дізнаючись про останні новини і встигаючи обдзвонити з телефону-автомату потрібних людей, обговоривши новини по майбутній вирубці 7 га лісу. Потім біг з майстерні за 250 м до Парку Митрополита в Голосіївському лісі, де планувалась вирубка, щоб упевнитись, що вирубка ще не почалась. Особливо цінну секретну інформацію по вирубці мені надавав майстер Володимир Мельник. Він щиро переживав за Голосіївський ліс, але не міг відкрито боротися, бо був би звільнений з роботи керівництвом УСГА. Поруч із майстернею бляхаря були майстерні будівельників, які теж допомагали інформацією. Майстер лабораторії механічної обробки деревини майстерні № 137, що розміщувалась поруч із моєю, Міщенко Микола Савович, активно співпрацював із нами і переносив наші ідеї до гурту викладачів лісогосподарського факультету УСГА. Під стук молотка по залізу, виконуючи роботу, одночасно радились, як протистояти планам вирубки 7 га лісу. Всі записні книжки з адресами і телефонами знайомих, які могли б допомогти в боротьбі, в мене конфіскувало КДБ ще у 1984 році. Мало які зв'язки вдалося відновити. Надія була на знайомство з новими людьми, здатними протистояти вирубці лісу і які або люблять його настільки, що знехтують власною безпекою, або не люблять владу настільки, що використовують будь-який привід, аби тільки вчепитись у горлянку ненависної влади. Для повноти картини політичної обстановки в Києві перед початком нашої боротьби наведу цитату з листа Громадського Комітету за врятування Голосіївського лісу до Молодіжних екологічних організацій Європи, написаного нами пізніше, а саме 18.12.1991 року: *«Охарактеризую загальну обстановку в м. Києві перед початком нашої боротьби: 26 квітня 1988 р. міліція за наказом керівництва Комуністичної партії України жорстоко придушила першу демонстрацію, присвячену 2-й річниці Чорнобильської катастрофи. Місцева преса за наказом керівництва КПУ, як це було завжди раніше, слухняно перекрутила факти й засудила дії демонстрантів. Але московська преса, зокрема газети «Комсомольська правда» та «Московський комсомолец», описали всі події об'єктивно, й громадська думка почала працювати проти міліції і КПУ. Всі причаїлися. Демократи не наважувалися повторити демонстрацію, а міліція боялася за усними наказами робити нові розправи».*

Так у напруженому очікуванні спливали дні і, нарешті, 13 травня 1988 року мені повідомили, що в Парк Митрополита приїхало багато робітників і техніки. Це була п'ятниця. Стало зрозумілим, що влада, користуючись вихідними днями, відсутністю на роботі людей, які можуть здійснити спротив, намагатиметься спилити якомога більше дерев із запланованих 7 га і поставити протестуючих перед доконаним фактом, що боротися вже нема проти чого. Я пішов із групою людей побачити, чи дійсно почали пилити, і ми вже здалеку почули звуки роботи мотопилок. Ми почали пояснювати

лісорубам (а їх виявилось багато, душ 30), що вони роблять протизаконну роботу і за це будуть відповідати. Але, попередньо підготовлені своїми керівниками, «роботи» в картузиках впевнено продовжували пиляти. Мене завжди обурює бездумна хохляцька запопадливість перед начальством. Служацька вірність негідникам дорого обходиться Україні – втрачається природа, погіршується зовнішній вигляд Києва і якість життя. Спроби перешкодити лісорубам пиляти нічого не дали – заглушимо пилку одному, а десяток інших пиляє, мало сил. Крім того головний інженер УСГА Галицький Володимир Станіславович (до речі, лісничий за фахом), як вірний пес начальства, носився між нами, переконуючи лісорубів, що *«це хулігани, не слухайтесь їх, ними займеться міліція»*. Стало зрозумілим, що в нас мало людей для того, щоб вирубку зупинити.

Вирішили зробити для киян інформаційне повідомлення про те, що відбувається. Я написав на листі чорного заліза (добре, що такого вистачало в майстерні) білою фарбою, великими літерами плакат такого змісту: *«Кияни! За 300 метрів від цього місця відбувається вирубка заповідного Голосіївського лісу!»*. Повісити плакат треба було так, щоб усі його бачили, але зірвати не могли. Я виліз на бетонний електричний стовп і надійно прикрутив плакат біля електричних дровів. Це якраз було на роздоріжжі, де зустрічаються вулиці Героїв Оборони і Генерала Родимцева. Дуже зручне місце, бо водії всіх машин, що проїздили, цей плакат бачили і скоро про нього дізнався мало не весь Київ. (Цей історичний стовп був знесений під час реконструкції дороги в серпні 2018 року разом із плакатом, присвяченим 30-річчю початку нашої боротьби за збереження Голосіївського лісу. 10 червня 2018 року ми провели біля цього стовпа ювілейний мітинг).

Тоді ж, у травні 1988 року, плакат був розміром 2×1 м, матеріал такий, що не порветься та й дощів не боїться. Ми свою групу протесту назвали Громадський Комітет за врятування Голосіївського лісу (ГКВГЛ). На вимогу уряду, переляканого протестами ГКВГЛ, у виконкомі Київради була утворена оперативна група для нашої нейтралізації, яку очолив перший заступник голови виконкому Київради Лаврухін Микола Васильович. У протоколах їхніх нарад нас називали коротко – «комітетчики», і цим було все сказано. Звучали фрази «нейтралізувати комітетчиків», «зірвати плакат», «викрасти стола» та інша гидота. Комендант навчального корпусу УСГА № 1 Стьопін одержав наказ зірвати плакат, але це було не під силу пенсіонеру-відставнику. Що робити далі? Порадившись, вирішуємо збирати підписи у протестуючих людей саме під плакатом, бо багато машин зупинялося, щоб уточнити прочитане на плакаті. 16.05.1988 року я привіз з дому великого дерев'яного стола, оббитого зверху алюмінієм, поставили стільці і почали збирати підписи проти вирубки Голосіївського лісу. У результаті зібрали 50 тисяч підписів. Пригадую, що біля столу стояла черга, причому не просто перехожих, а людей, які приїздили автобусами, на таксі. Ті, хто проїжджали повз, вважали за свій обов'язок підійти і розписатись під текстом проти вирубки Голосіївського лісу. Багато працівників інститутів із проспекту Науки до нас добирали-

ся, щоб розписатись. Я пригадую там директора Інституту напівпровідників академіка Олега Снітка, який, поставивши підпис, потиснув нам руки і сказав, що ми робимо корисну справу, захищаючи природу, і цим увійдемо в історію.

Не знаючи, як нас зупинити, державні терористи викрали цього історичного стола. Може, й досі цей великий дерев'яний стіл, оббитий алюмінієм, стоїть на дачі цих негідників. Ми вимушені були привезти іншого стола, і збір підписів продовжився. Провисівши днів 10 і зробивши свою корисну інформаційну справу, був зірваний зі стовпа й наш залізний плакат. Це зробила спеціально створена терористична група влади на машині «Волга» № 51-49 КИА. Цікаво, що ми працювали вдень, а вони вночі.

Треба було збільшувати коло активістів для боротьби проти вирубки. Тому я зустрівся з організацією «Івановців»³, які оздоровлювалися на Копанці біля Митькиного ставу, за 1 км від місця вирубки. Незважаючи на обережність керівництва організації «Івановців», які боялись бути позбавленими реєстрації їхньої організації за підтримку нашої боротьби із владою, частина молодих івановців, які розуміли вчення Порфирія Корнійовича Іванова як обов'язок захисту природи, яка дає тобі здоров'я, об'єдналася з нами проти вирубки лісу. Це лікар Серьогін В'ячеслав Глібович, молоде подружжя Діденків – Анатолій Якович і Марина Василівна, подружжя Єрмаків – художниця Олена Давидівна і офіцер-пожежник Леонід Пилипович, Наталія Костянтинова, Олександр Загоровський та інші. Коло наших прихильників і симпатиків постійно збільшувалось. У свою чергу, серед цих людей траплялися і представники засобів масової інформації (Матяш Віталій Якович та інші), і просто люди, які виявляли ініціативу.

Ми викликали на вирубку українське телебачення. Поки чекали на телебачення, одночасно відстежували вирубку, яка відбувалася швидкими темпами. До Голосієва нагнали багато техніки. Щоб заохотити лісорубів швидко пиляти голосіївські дерева, влада дозволила Хотівському лісництву віддати лісорубам безкоштовно всю спиляну деревину. Крім транспорту лісорубів, наїхали валки машин, які вивозили спиляні дерева. Зазвичай технологія валки лісу така: спиляв дерево й відразу ж вивозь, щоб не заважати пиляти інші дерева. Але наші противники вирішили по-іншому, по-дурному, – спочатку все спилити, а потім вивозити, щоби встигнути випилити все, поки ми накопичували сили і готувались до штурму. І вони допилялися до того, що самі себе заблокували, завалили деревами дороги. Стовбури падали хаотично, утворюючи завали висотою 6 метрів. Це була середина травня, так званий «тихий період», коли в лісі птахи і звірі виводять малечу. На кожному спиляному дереві була чиясь хата – гнізда і дупла, де із пташенятами, де з білченятами. І все це опинилося на землі, і над усім цим із криками ширяли птахи і стрибали білки.

Тож приблизно в обідню пору 17.05.1988 року, коли на вирубку приїхало українське телебачення, картина була не для слабких на нерви. Кореспонденти програми

³ Послідовники вчення Порфирія Іванова (1898–1983), автора «Оздоровчої системи Іванова», яка передбачає цілеспрямовану відмову від житла, одягу і всього рукотворного, «життя в природі».

«Актуальна камера» В. Г. Метерчук і М. С. Дяченко були вражені побаченим. Усі проклинали лісорубів. Я зник боротись із СРСР – державою, що нехтувала національними інтересами українців, а тут переді мною стоять із мотопилками українці, за яких я сидів у тюрмі – бідно вдягнені, із обличчями, пофарбованими морозами і горілкою. І в деякі моменти я не знав, як правильно діяти. Потрібен був час, щоб пройти цей психологічний бар'єр і утвердитись у думці, що перед тобою стоять злочинці.

Робота з телевізійниками була для нас незвичною, – інтерв'ю давали вперше. Ми підготувалися. Говорив лісничий Голосіївського лісництва Жарко Петро Маркович – він професійно довів злочинність вирубки і незаконність документів, на основі яких вона здійснювалась. Болбат Валерій Іванович, відомий художник-символіст, наш активіст, звернув увагу телебачення на аморальність вищого керівництва УРСР і Києва, що призначили цю варварську вирубку саме на «тихий період». Я, Михалко Михайло Юхимович, виступив як робітник-бляхар УСГА – установи, керівник якої, ректор Мельничук Дмитро Олексійович, дозволив вирубку лісу на підпорядкованій йому території. Я зажадав від Ради Міністрів УРСР не лише покарати винних, але й забезпечити недопущення нищення Голосіївського лісу в майбутньому.

У той же день, 17 травня 1988 року, я відправив телеграму в Москву М. С. Горбачову, щоб покарав керівництво УРСР за вирубку заповідного Голосіївського лісу, що росте всередині столиці України – Києві.

Вирішили розібратись із лісорубами в суботу, щоб зібрати більше народу. Тоді ж і провести демонстрацію протесту до центру Києва. Народ читав розклеєні нами, незвичні на той час, оголошення: *«21 травня 1988 р. о 9:00 збір біля першого корпусу Сільгоспакадемії: демонстрація-протест»*. Очікування, що українське телебачення спрацює оперативно, покаже інтерв'ю з нами на вирубці в Голосієві, а кияни довідаються і прийдуть на демонстрацію в суботу, себе не виправдало, бо програма «Актуальна камера» виходила лише по суботах увечері й не раніше.

Порадившись, вирішили зробити всесоюзний розголос скандальній вирубці в Голосієві через популярну телевізійну програму «Взгляд», яка щоп'ятниці транслювалася з Москви. Це була єдина телепрограма, яка йшла не в запису, тому її дивився весь СРСР. Моя мати порадила звернутись по допомогу до церкви. Священники Вознесенської церкви сказали, що вони відправляють службу лише за здоров'я людей. Тоді делегація нашої групи протесту Громадський Комітет за врятування Голосіївського лісу відвідала резиденцію екзарха України Філарета і вручила звернення про допомогу у відстоюванні Голосіївського лісу, адже вирубувалось урочище Парк Митрополита. Було взято у Філарета благословення і відправлена служба у Вознесенській церкві на Деміївці за здоров'я Голосіївського лісу і всіх, хто за нього бореться, освячена вода. Цією свяченою водою моя мати Михалко Лідія Гнатівна і сестра Михалко Галина Юхимівна окропили місця вирубаного лісу і дороги навколо вирубки.

5. Перші мітинги і демонстрація 21 травня 1988 року. Члени ГКВГЛ домовилися між собою: всім дзвонити у прямий ефір програми «Взгляд». Кому вдасться додзвонитись, той передасть про вирубку Голосіївського лісу. Додзвонитись було дуже важко. Ця програма була чимось революційним: люди телефонували у прямий ефір, розповідали про проблеми, і ці повідомлення зразу ж розбиралися ведучими – Владиславом Лістєвим та іншими, тут-таки у прямому ефірі. Комуś із нас вдалося додзвонитись, і весь СРСР почув коротку інформацію приблизно такого змісту: *«В місті Києві, за 20 хвилин їзди від Хрещатика, в заповідному Голосіївському лісі йде вирубка дерев під будівництво Вищої школи Агрпрому»*. Це повідомлення сколихнуло весь Київ. На наступний день, у суботу, 21 травня 1988 року, після передачі «Взгляд», кияни прямо повалили до нас у Голосіїв. Досвіду, як проводити демонстрації, звичайно, також не було. Тим більше, що все було заборонено. На 9 годину зійшлося вже сотні дві людей. Заявку ні на мітинг, ні на демонстрацію ми не давали, бо не знали, що це таке. Ми лише обмежились оголошеннями на стовпах – ми думали, що цього досить, що владі повідомлять перевдягнені міліціонери, яких навколо нас було вдосталь.

Тут до мене підійшов незнайомий хлопець і сказав, що його батько, який сам чомусь не може прийти, але переживає, щоб наш протест був грамотний, радить упредити розправу міліції над нашим бунтом, і хоча б усно телефоном їм повідомити про наші наміри. Я по телефону-автомату подзвонив у міліцію і повідомив, що ГКВГЛ організує на 9 годину мітинг-протест біля корпусу № 1 УСГА проти вирубки Голосіївського лісу з наступною демонстрацією. Відразу до нас примчався начальник міліції майор Дмитрук Юрій Павлович і почав умовляти, щоб ми нічого не проводили. Пізніше міліціонери мені зізнавалися, що тоді за кущами в лісі сиділо більше перевдягненої міліції, ніж демонстрантів на акції. Я відповів, що у влади було досить часу самій зупинити свій злочин проти лісу – вирубку, а оскільки вона цього не зробила, то народ вимушений це зробити сам.

Ми вирішили перенести наш мітинг від корпусу № 1 УСГА прямо на місце вирубки і пішли вниз по вул. Генерала Родимцева в бік конюшні. Центр вирубки був зліва, не доходячи 100 м до конюшні, в Парку Митрополита. Тут відбувся наш стихійний мітинг протесту і перший у Києві природоохоронний мітинг. Підтягнулися ті, що запізнилися, і нас вже було душ 400. Десь у наших архівах є фото, на якому начальник міліції стоїть серед розгніваних демонстрантів. А поруч у лісі саме в цей час лісоруби підготувалися до роботи. Ми не дали їм розпочати свій ганебний трудовий день – повіднімали в них пилки. Коли селяни побачили, що прийшла така маса людей, відразу ж поховались у своїх автобусах. Ми зажадали, щоб лісоруби виїхали з лісу, поки ми не перевернули їхні автобуси. Вони завели мотори, ми розступилися, і колона автобусів і лісовозів рушила, а ми били палицями по автобусах, поки вони не виїхали.

Мітинг був недовгим – вирішили рухатись у центр міста, щоб висловити владі невдоволення нищенням Голосіївського лісу. Ми вийшли з вирубки назад до першого корпусу УСГА. Тут до нас приєдналися студенти лісогосподарського факультету УСГА – ми з ними попередньо домовились. Поки розставляли колону, мітинг продовжувався вже тут. Міліція умовляла нікуди не йти, а люди проклинали владу за нищення Голосіївського лісу. Через пів години колона рушила в бік Голосіївського проспекту по вул. Героїв Оборони. З нами йшли душ 70 студентів лісогосподарського факультету УСГА. Коли проходили повз ліс навпроти Інституту агроєкономіки, мені повідомили, що викладачі лісогосподарського факультету на чолі з заступником декана Маурером Віктором Мельхіоровичем (сьогодні він є головою Громадської ради при Держлісагентстві)⁴ затягують студентів у ліс і там залякують. Поки дійшли до готелю «Золотий колос», від таких залякувань із 70 студентів залишилось душ 20. В основному це були члени Дружини охорони природи, вони виявились найбільш стійкими і були з нами до кінця акції. Командиром Дружини був студент-лісівник Шубич Борис Степанович.

Пізніше я поцікавився у знайомих особою В. М. Маурера. Вони були здивовані його поведінкою: *«Він нормальний мужик, це, мабуть, вислужується, щоб одержати квартиру»*. Коли колона природозахисників вийшла на проспект Голосіївський, виявилось, що чимало людей не можуть продовжувати йти далі; не були готові з різних причин – дехто був із дітьми, дехто на роботі, і все ж душ 200 продовжило ходу по тротуару в бік Голосіївської площі. По дорозі нас вітали схвальними вигуками перехожі.

6. Закінчення демонстрації 21 травня 1988 року в Золотоворітському сквері. Тротуар вузький, тому колона розтягнулася на 300 метрів. Піднявся переполох, міліція доповідає: *«Ми нічого не можемо зробити із ними – вони рухаються до Хрещатика»*. Зупинити нас виїхав Московський райком партії на чолі з першим секретарем Василем Дроботуном (у 90-х – активіст політичної партії «Громада» Павла Лазаренка). Нас встигли перехопити біля Голосіївської площі, де раніше була зупинка тролейбуса. Натягнули мотузку поперек тротуару, стали стіною, щоб ми далі не йшли. Переговори відбувалися хвилин 40: *«Чим ви незадоволені? – Вирубкою Голосіївського лісу. – Ви припиніть демонстрацію, ми все владнаємо. – Чого ж ви не владнали ще у п'ятницю, 13 травня, коли ми почали протестувати, аж Москва дізналася? – Та знаєте, поки ми... то вихідні дні... – Все, маховик розкручений, його не зупинити, у нас є програма, ми її повинні виконати»*. Як не умовляв нас Дроботун, хоч деяких людей йому вдалося залякати і частина відсіялася, вирішили так: оскільки Московський райком партії

⁴ А також він, станом на 2019 рік, – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, завідувач кафедри лісовідновлення та лісорозведення Національного університету біоресурсів і природокористування України, заслужений лісівник України, член-кореспондент НАНУ.

не дозволяє йти територією свого району, ми сядемо на тролейбуси і проїдемо її, вийдемо на території іншого району і далі пройдемо колоною до Хрещатика.

Ми вийшли біля Стадіону, зібралися йти пішки, чекаючи, коли під'їдуть тролейбусами інші, й побачили, що частина колони, яка їхала за нами, не вийшла, бо були з дітьми, які втомилися, а тролейбус у них був № 12, який їхав на площу Богдана Хмельницького, а не на Хрещатик. Щоб їх не втрачати, ми сіли до них у тролейбус. Вийшли біля Золотих воріт, де почали проводити мітинг у сквері. Втомлені демонстранти почали шукати лавки у сквері, щоб відпочити, але всі лавки були зайняті молодими чоловіками, що уважно читали газети. Студенти, сміючись, повідомили мені, що деякі газети перевернуті догори ногами. Навіть молодь здогадалась, що так за нами стежать малодосвідчені молоді курсанти КДБ.

Саме у цьому Золотоворітському сквері тоді традиційно збиралися неформальні молодіжні організації. Вони підтримали вимоги нашого мітингу до влади про припинення нищення Голосіївського лісу і ухвалення рішення про припинення будь-яких будівництв на території лісу, й ми домовились надалі співпрацювати. Так закінчився цей напружений день 21 травня 1988 року, день перших екологічних мітингів і демонстрацій на захист Голосіївського лісу. Хоч ми не дійшли до Хрещатика і до урядових установ на Печерську, але про нашу демонстрацію і про наші вимоги дізнались у вищих кабінетах влади.

Всього в 1988 році, крім пікетувань та інших протестних акцій, ГКВГЛ провів чотири великі демонстрації на захист Голосіївського лісу і захист природи – 21 травня, 5 червня, 3 липня і 19 липня.

7. Збори громадськості Києва у 3 корпусі УСГА 23 травня 1988 року. Громадський Комітет за врятування Голосіївського лісу (ГКВГЛ) мав групу активістів із близько 15 осіб. Після демонстрації ми зустрічалися щодня, відстежуючи дії влади навколо скандалу з вирубкою лісу. Народ чекав на покарання винних. У листах ГКВГЛ до влади ми вимагали зняття з посади голови Агропрому УРСР Коломійця, голови Державного комітету охорони природи УРСР Діни Проценко, ректора УСГА Д. О. Мельничука, заступника ректора Вищої школи Агропрому Ключа. Як і раніше, нашим приміщенням для зборів залишалася моя майстерня. Сюди йшли за порадами, із пропозиціями, за свіжою інформацією. Іноді проводили збори у квартирі сім'ї Олени і Леоніда Єрмаків за адресою вул. Щорса, 15 (зараз це вул. Євгена Коновальця, 15).

Бажаючи уникнути покарання, ректор УСГА Мельничук Дмитро Олексійович втік у відрядження до Ленінграда. Продовжувався збір підписів за нашим столом на роздоріжжі. Почався тиск на мене, щоб під час роботи я не дзвонив телефоном.

23 травня 1988 року відбулись збори громадськості Києва в актовій залі третього корпусу УСГА. Влада розуміла, що треба щось робити для заспокоєння народу, і на зборах оголосили про рішення зняти з посади Ятченка – голову виконкому Мос-

ковської районної ради депутатів трудящих м. Київ, проректора Вищої школи Агропрому Ключа, начальника Зеленбуду Московського району Жука. Як завжди, влада зняла з посад другорядних керівників, мало дотичних до дозволу на вирубку лісу. Наприклад, П. Ф. Жук відмовився ставити підпис під дозволом на вирубку, а та, що ставила підпис (Д. Й. Проценко), залишилася на посаді. Ходили чутки, що в неї сильні зв'язки з КДБ, саме ця структура найбільше прагнула нейтралізувати наші протести, щоб таким способом захистити Діну Проценко. Ми вимагали, щоб зняли ректора УСГА Мельничука Дмитра Олексійовича, але його залишили на посаді, бо вона виборна, а виборці її – це «тупі безсовісні діляги» (характеристика з першого розділу цих Спогадів). Він керував УСГА до 2015 року і багато разів ще завдавав шкоди Голосіївському лісу, перетворився на загадкового доларового мультимільонера. Його відставка у 2015 році викликана загадковою пожежею третього корпусу УСГА, коли згоріли документи на різні обладнання. Цікаво, що за його керівництва дошка пошани біля 12 корпусу УСГА стояла в серпах і молотах та російською мовою ще 5 років після проголошення Незалежності України. Мабуть, ректор чекав на повернення влади Москви.

Тут-таки на зборах ми запропонували вимагати від уряду надання Голосієву статусу національного парку для гарантії неповторення посягань на Голосіївський ліс. На цих зборах ми узаконили створення ГКВГЛ, проголосували, обрали керівництво і дали обіцянку киянам, що не підведемо їх і не припинимо боротьби, поки всі вимоги містять стосовно необхідності збереження Голосіївського лісу не будуть виконані владою. Після зборів чекали на рішення влади за нашими вимогами.

Велика площа Голосіївського лісу в урочищі Парк Митрополита, знищена Агропромом (лісоруби встигли вирубати 2,7 га лісу із запланованих під вирубку 7 га), не давала людям спокою. Підігрівали бажання розрахуватися з Агропромом і слова його голови Коломійця, який примчався на місце вирубки і, побачивши купу сміття на узліссі, вигукнув : *«І оце із-за цього звалища стільки шуму!»*. Цим вигуком Коломієць показав відсутність у керівництва УРСР екологічної культури.

Влада явно вичікувала, що народ втомиється і всі протести припиняться, одночасно ігноруючи наші вимоги. У зв'язку з цим ГКВГЛ вирішив провести ще одну екологічну демонстрацію на захист Голосіївського лісу.

8. Друга демонстрація 5 червня 1988 року. Ми вимагали гарантії збереження Голосієва і обґрунтували, що це можливо за умови надання Голосієву статусу національного парку. Нам підказали вчені, що в 1924 році були спроби надати Голосієву статус заповідника, але цього не вдалося зробити, і все затихло. Але в 1988 році про заповідник вже не могло йтися, бо ліс частково освоїли люди, а наступним рангом після заповідника був національний парк, де передбачені, крім заповідних, ще господарська та рекреаційні зони. На жаль, Академія наук УРСР нас довго не хотіла розуміти,

державні установи довго сперечалися про статус. Легше було в одному – що вся земля була державною. За радянської влади в назві статусу не було слова «природний», а лише «національний парк». Коли пізніше були ухвалені Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», тоді вже з'явилася назва «національний природний парк».

Демонстрацію призначили на 5 червня 1988 року – Всесвітній день охорони навколишнього середовища. Так збіглося, що це був, крім природоохоронного свята, ще й неробочий день – неділя. До 5 червня 1988 року в нас вже був час підготуватись. 25 травня 1988 року в газеті «Вечірній Київ» вийшла смілива стаття Геннадія Кириндясова «Під відомчою сокирою», в якій правдиво названо головних винуватців вирубки Голосіївського лісу. Цю статтю схвалили кияни, журналіст Кириндясов став відомою людиною. А керівники УРСР довго тягали його по судах, вимагаючи компенсації за образу їхньої честі. Щоби збити хвилю невдоволення киян, 3 червня 1988 року почала працювати Державна комісія по розслідуванню вирубки, очолювана першим заступником голови Ради Міністрів УРСР Качаловським. Наперед скажу, що рішення цієї Комісії вийшло 15 червня 1988 року і нас не задовольнило. У зверненні до влади ми обґрунтували нашу другу демонстрацію тим, що головних винуватців вирубки Голосіївського лісу не покарано. Дата проведення демонстрації, 5 червня, проголошена ООН Всесвітнім днем охорони навколишнього середовища, якнайкраще підтвердила, що в СРСР нехтують рішеннями ООН щодо захисту природи.

Які ж сили брали участь у демонстрації? 1. Члени ГКВГЛ. 2. Всі, хто прочитав наш оголошення на стовпах. 3. Члени товариства «Громада». (Перед демонстрацією я пішов на збори товариства «Громада», яке очолювали студенти Київського університету імені Тараса Шевченка Дмитро Корчинський і Олександр Чемерис. Збори відбувались у гуртожитку № 8 КДУ на вул. Ломоносова. Домовився, щоб вони нас підтримали на демонстрації 5 червня. До речі, там у травні 1988 року я вперше побачив жовто-блакитний значок на грудях учасника зборів студента-історика Олександра Ткачука (зараз працює в Музеї шістдесятництва на вул. Олеса Гончара, 33). Участь у зборах «Громади» брав молодий українець з Канади. Мені, як політичному в'язню брежнєвських таборів, борцю за незалежність України, його думка була цікавою, тому поставив запитання: *«Яка відмінність між українцями Канади і нами, українцями, вихованими КПРС?»*. Почув від нього відповідь: *«У нас, якщо образять одну людину, на захист піднімається увесь квартал. У вас же, навіть коли завдають шкоди половині громади, – інша половина мовчить»*). 4. Культурологічний клуб «Спадщина», яким керував Іван Заєць. 5. Дружина охорони природи УСГА під керівництвом студента лісогосподарського факультету Шубича Бориса Степановича.

Члени ГКВГЛ провели один день, 29 травня 1988 року, на святі м. Київ на Андріївському узвозі, закликаючи киян брати участь у боротьбі за збереження Голосіївського лісу і природи Києва, не мовчати, коли влада вчиняє злоровожі випадки проти на-

роду. І тепер стоїть перед моїми очима той спекотний день і наш лікар В'ячеслав Серьогін, який звертається, не шкодуючи горла, до колон киян, що прогулюються, з висоти 2-метрового каменю. Лише на час короткого перепочинку він передавав наш саморобний жерстяний рупор комусь із нас.

І ось – 5 червня 1988 року, 9 година. Програма така: мітинг – підбиття підсумків страшної події для Голосіївського лісу: вирубки. Хто наказав це зробити і чи поніс покарання? Як гарантувати збереження лісу? Далі – демонстрація протесту від 1 корпусу УСГА до Ради Міністрів УРСР з вимогою зняти з посади голову Агропрому та інших винних у вирубці лісу. Натопв з бажаючих виступити розмістився на схилі між парканом Дендросаду і тротуаром – навпроти стовпа, де ми вивішували оголошення. А учасники демонстрації стояли на дорозі. Виступали довго – з годину, бо за пів години лише почалися змістовні виступи вчених. Тоді вперше до нас прийшов вчений-лісівник Гончаренко Григорій Андріанович – учень академіка Погребняка. Колись ми сусідили і були знайомі з 1940-х років.

Виступаючі користувалися саморобними рупорами із жерсті. Людей зійшлося душ 500, поступово шикувалися в колону. До мене звернувся офіцер міліції: *«Ви обіцяли, що демонстрація буде екологічною, то до чого тут розгорнули плакати за незалежність України?»*. Я, як політичний в'язень брежнєвських таборів, симпатизував цим плакатам, але, знаючи, що в Голосіївському лісі зараз сховалися і чекають наказу цілі юрби перевдягненої міліції, зігнаної з усього Києва, вирішив не загострювати ситуацію й зажадав, щоб політичні вимоги були згорнуті. Мене послухалися, плакати згорнули, міліція заспокоїлась. Але такі ж плакати розгорнули з іншого боку мітингувальників – стихія мас, і міліція зрозуміла, що від мене це вже не залежить. Мітинг затягнувся. Я зрозумів хитрість влади – вони навмисне підсилали ораторів, щоб зірвати демонстрацію. Тоді я просто голосно наказав: *«Хто хоче мітингувати, – мітингуйте! До побачення, ми пішли»*. Колона рушила. Від місця початку демонстрації – 1 корпусу УСГА – почався тиск влади на учасників. Міліція, партійні працівники, керівники УСГА залякували демонстрантів зняттям з посади, виключенням з навчального закладу, тому дехто відсівався з колони. Але багато перехожих вітали демонстрацію, дехто приєднувався до нас.

Дійшли по вул. Героїв Оборони до готелю «Золотий колос» і повернули тротуаром по Голосіївському проспекту в бік Голосіївської площі. А далі, щоб зекономити сили, сіли на Голосіївській площі у тролейбуси. Домовились так: їдемо до Стадіону тролейбусами, біля Стадіону виходимо, чекаємо всіх, знову в колону і до Хрещатика.

«Нашу колону супроводжували міліцейські машини – ми йшли тротуаром, а міліцейські «бобіки» їхали по дорозі поруч із нами», – згадує активний учасник демонстрації Олександр Григорович Дудка. Ми дізналися дорогою, що в парку біля «Ярма» відбувається екологічний мітинг, присвячений Всесвітньому дню охорони навколишнього середовища, і повернули колону на мітинг. Учасники мітингу зустрі-

ли нас аплодисментами. Той же О. Г. Дудка згадує: *«До нас підійшов письменник Сергій Плачинда – голова Української екологічної асоціації «Зелений світ», сказав, що він захоплений подвигом демонстрантів і що це перша в СРСР демонстрація на захист природи»*. Нам приємно було почути високу оцінку нашої природоохоронної роботи з вуст такого видатного патріота України. Ми взяли участь у мітингу, розповіли про значення Голосіївського лісу для України і її столиці, поскаржилися на екологічну тупість керівників держави, які підняли руку на окрасу Києва – Голосіївський ліс.

9. Пікети Ради Міністрів УРСР. Я вже згадував, що 3 червня 1988 року почала працювати Державна комісія по розслідуванню вирубки, очолювана першим заступником голови Ради Міністрів УРСР Євгеном Качаловським. Наші звернення, щоб зустрітися й обговорити спірні питання, були відхилені. Тому було вирішено провести пікетування Ради Міністрів УРСР, щоб донести до Качаловського наші вимоги. Ми зійшлися до будівлі Ради Міністрів 12 червня 1988 року. Піднявся переполох серед охорони, бо пікетування на той час були небувалим явищем. Через деякий час збіглося начальство охорони. Тут я вперше побачив майора Шапошникова, який по рації віддавав команди. Цей високий стрункий офіцер звертав на себе увагу спокоєм та врівноваженістю. Пізніше він виявив себе як патріот України, за що його поважали. Підозрюють, що він передчасно пішов з життя саме за такі погляди.

У наш жерстяний рупор ми виголосили вимоги до Качаловського, написані на наших плакатах. Для влади було незвичним чути вимоги людей. Вчорашні диктатори розцінили це як зухвальство. Ходіння з вимогами по вулицях вони ще могли терпіти. А коли вже прийшли під їхні кабінети – це небезпечно, це їх налякало. Мабуть, саме керівники влади наказали провчити нас за таке зухвальство, щоб було неповадно таке робити. Бо саме після цих пікетів почалось жорстке переслідування і залякування членів ГКВГЛ. До того часу миналося, були лише попередження, щоб не ходили демонстраціями до Ради Міністрів УРСР, і ми з різних причин туди не доходили.

Ці переслідування влади спіткали художника Валерія Болбата під час купання вночі в Митькиному ставку. На нього вчинив напад кадебіст. Лише фізична сила «моржа»-активіста допомогла, а може, й не сила, а совість працівника КДБ, в якого завдання було залякати, а не вбити. Постраждала і Ольга Скорик. Вона вночі по лісовій стежці супроводжувала групу жінок-новачків до табору івановців. Де не взялись двоє молодиків. Нічого не говорячи, вони вихватили попідруки Ольгу з гурту, заволокли у кущі і приставили до горла ножа. Ольга згадує: *«В думках почала просити допомогу у мамі і шептати молитву «Отче наш»*. Перелякані жінки побігли далі по стежці і кликали на допомогу. Добре, що табір був недалеко. Знялась тривога, і народ з ліхтариками кинувся на підтримку. Ольга розповідала, що молодики, побачивши людей, які шукали її, полоснули її ножем біля горла і втекли, крикнучи: *«Це тобі за Голосіїв»*. У неї на пам'ять залишився шрам та неприємні спогади. Друзі довго во-

дили її навколо Митькиного ставу, аж поки вона припинила тремтіти. Батькам нічого не розповіла. Вкотре роблю висновок – народ кращий за владу, що тоді, що нині.

10. Третя демонстрація. Народ поспішав одержати відповідь від влади, чому не покарані головні винуватці вирубки лісу і коли нарешті нам дадуть гарантії, що ліс більше не забудовуватимуть. А влада не поспішала. Нарешті, 15 червня 1988 року, було опубліковане Рішення Президії Ради Міністрів УРСР у зв'язку з вирубкою Держагропромом 2,6 га Голосіївського лісу. ГКВГЛ зробив аналіз рішення з 10 пунктів – чим ми були не задоволені. Текст цього аналізу випадково зберігся лише тому, що був наклеєний на шматок фанери розміром 65×70 см і зберігався як будівельний матеріал. Ось він:

«15 червня 1988 р. було опубліковане Рішення Президії Ради Міністрів УРСР у зв'язку з вирубкою 2,6 га Голосіївського лісу Держагропромом. Громадський Комітет за врятування Голосіївського лісу доводить до відома всіх, кого хвилює це питання, про результати аналізу цього рішення, котрий відбувся на зустрічі з громадськістю. Поряд із позитивними моментами рішення має наступні недоліки:

- 1. У рішенні не сказано про негайне припинення будь-яких будівельних робіт на території Голосіївського лісу, бо до надання заповідного статусу може бути знищено ще багато лісу, або забудовані вільні території лісу.*
- 2. Рішення вигороджує самого головного винуватця – голову Держагропрому УРСР т. Коломійця, згладжує провину голови Держкомприроди УРСР т. Проценко Д. Й.*
- 3. Громадськості не розповіли правду про те, як підписувались документи на вирубку.*
- 4. Державна комісія ігнорувала Громадський Комітет за врятування Голосіївського лісу, тому і недоліки в рішенні.*
- 5. Не вказаний конкретний термін, у який нададуть природоохоронний статус Голосіївському лісу, та межі, у яких буде діяти цей статус.*
- 6. До роботи відомств по наданню природоохоронного статусу лісу не включений Громадський Комітет за врятування Голосіївського лісу.*
- 7. Невідомо, чи читала Державна комісія відкритий лист Громадського Комітету до Верховної Ради УРСР?*
- 8. У рішенні не проаналізовані причини масової забудови Голосіївського лісу, не вказані винуватці того, що Голосіївський ліс багато років являє собою будівельний майданчик і розглядається як резервна територія для будівництва.*
- 9. До складу комісії були включені працівники, що самі винні у порушенні природоохоронного закону щодо Голосіївського лісу.*
- 10. Вказана у рішенні площа вирубки 2,6 га занижена, бо не враховані вирубки під розширення доріг».*

Кияни залишились незадоволеними рішенням Президії Ради Міністрів УРСР. Ми наївно сподівались, що особиста зустріч членів Громадського Комітету з помічни-

ками Качаловського тов. О. М. Окопним і тов. О. С. Корнієнком допоможе вирішити спірні питання, але одержали від них відмову. Своїх не здають, навіть якщо вони злочинці, зрозуміли ми логіку Качаловського. Тому Громадський Комітет надіслав 17 червня 1988 року фототелеграму М. С. Горбачову з вимогою змінити все партійне керівництво в Україні на чолі з В. В. Щербицьким, *«бо все кумівство бюрократів, їхня солідарність і взаємовиручка замикались на цій особі»*, – говорилося в телеграмі. Треба було покарати владу за небажання рахуватись з думкою людей, тому було вирішено провести ще одну демонстрацію протесту. Призначили її на 26 червня, але виявилось, що в цей саме день «Громада» проводить мітинг протесту проти нищення Вищим військово-морським політичним училищем Могилянської академії на Подолі. Тому перенесли свою демонстрацію на 3 липня, а 26 червня взяли участь у мітингу «Громади». Пригадую, що цей мітинг виглядав, як осада фортеці, – ми галасували під мурами, а у вікнах корпусів стояли морські курсанти. Напруження зняв перший секретар Подільського райкому КПУ Іван Салій⁵ – він примчався на машині, вийшов з мегафоном у руках, закликав сторони до порозуміння. Я подумав: *«Як добре, зараз почнемо виступати у мегафон (на той час небувала розкіш)»*. Але Іван Миколайович, закінчивши промову, швидко від'їхав разом з мегафоном. Плакати наших активістів стосувалися теми мітингу, але дехто не втримався, щоб і під стіни Могилянки не принести Голосіївську тему. Пригадую Ольгу Скорик зі склепаним власноруч дивним текстом: *«Вставай, піднімайся робочій народ на захист Голосіївського леса»*. Забігаючи наперед, скажу, що доля історичних будівель Києво-Могилянської академії, заснованої Петром Моголою з щедрої руки Гулевичівни, яка подарувала під університет свою землю, склалася щасливо. Завдяки проголошенню Україною незалежності моряки переїхали з берегів Дніпра до моря в Одесу, що логічно, і не раз проявляли український патріотизм. Пригадується, що вже тоді, під час мітингу в 1988 році, відчувалась симпатія молодих курсантів до нашого мітингу.

І ось настало 3 липня 1988 року – день нашої третьої демонстрації. Крім тих сил, які брали участь у демонстрації 5 червня, до нас приєдналась організація Кришнаїтів. А це сталося так. Член ГКВГЛ Ламер Віра Олександрівна – листоноша, вдова відомого кінооператора, перед демонстрацією питає мене: *«Михайле, а можна я запрошу на нашу демонстрацію моїх знайомих – кришнаїтів?»*. Почав розпитувати: *«А хто це?»* – *«Релігійна організація, яка сповідує високу мораль у взаєминах чоловіка і жінки»*. – *«Вони зареєстровані, – питаю, – щоб не зірвати демонстрацію?»* – *«Зареєстровані, вони вийшли з Індії і розповсюдились по всьому світу»*. – *«Добре, приводьте»*.

⁵ Салій Іван Миколайович надалі став народним депутатом України I і III скликань, у 1992–1993 роках – представником Президента України у місті Києві – головою Київської міської державної адміністрації.

Як же відбувалася третя демонстрація? Як і попереднього разу, народ зійшовся зранку на роздоріжжя вулиць Героїв Оборони і Генерала Родимцева. Мітинг планували закінчити за пів години, щоб не зірвати зустріч з нашими прихильниками, які живуть у центрі міста і приєднуються до нас на Хрещатику. А влада і не думала казатись – знову почала затягувати виступи мітингувальників, підпускаючи своїх ораторів. Тому я дав команду вирушати. Але тут до мене підійшла Віра Ламер і каже: *«Михайле, прийшли на демонстрацію кришнаїти, яких я обіцяла привести. Треба трохи зачекати».* – *«Для чого?»* – *«Їм треба перевдягнутися».* – *«У що перевдягнутися?!»* – *«У них же форма спеціальна є».* – *«А скільки часу їм треба на перевдягання?»* – *«Недовго, тільки їм треба відійти убік від мітингувачів».*

Я привітався із кришнаїтами, молоді люди – дівчата, хлопці. Вони відійшли убік, метрів за сорок у напрямку Дідорівки, почали перевдягатись у свої яскраві різнокольорові плаття, халати, чепчики, роззуватися, щоб іти босоніж, повиймали бубни із дзвіночками, виклали на пів метрово таріль різні пиріжки. Міліція остовпіла від побаченого: *«А це ще що таке?!».* Пояснюю: *«Це організація Кришнаїтів».* Хоча сам не менше здивований, ніж міліція. Удаю, що я їх давно знаю. *«А вони зареєстровані?»* – *«Аякже»*, – впевнено відповідаю.

Міліція почала по рації зв'язуватись з керівництвом, щоб підтвердили реєстрацію організації Кришнаїтів. Звідти повідомили, що кришнаїти зареєстровані лише в Москві, а в Києві вони ще не зареєстровані. Міліція почала перешкоджати кришнаїтам ставати в колону демонстрантів. Ми запротестували. І тут нас виручила група рибалок, які піднімалися від Дідорівського ставу. Пригадую, що це були пенсіонери-відставники у військовій формі без погонів зі спінінгами в руках, які своїми котушками нагадували автомати. Тільки-но вони пройшли повз вирубану ділянку лісу й були розлючені від побаченого. Вони зчепилися з міліцією у словесну перепалку зі штовханнюю, захищаючи демонстрантів. Користуючись розгубленістю міліції, я тихо наказав колоні рухатись у бік «Золотого колосу».

Видовище було незабутнє – колона з численними транспарантами під заклики в рупори розтягнулась на пів кілометра, і її замикав загін кришнаїтів душ у 50 у незвично яскравому одязі, які босоніж танцювали під звуки бубнів і на ходу пригощали перехожих своїми особливими пиріжками. *«Харе Кришна – Кришна Харе!»* – голосно підспівували вони. Спекотний липневий день підсилював яскравість протесту.

Як і раніше, влада чинила тиск на демонстрантів, залякувала їх звільненням з роботи, виключенням з навчального закладу. Тому дехто відсівався з колони, але багато перехожих вітали демонстрацію і приєднувалися до нас. Як і попереднього разу, 5 червня, до Хрещатика добиралися тим самим маршрутом.

Коли ми колоною наближались до Хрещатика, звуки ходи кришнаїтів і заклики в рупори привертати увагу людей й народ збігався з усіх боків, цікавлячись, що відбу-

вається. На Хрещатику ми йшли через живий коридор людей. Інформацію про причину нашої демонстрації люди читали на наших численних транспарантах.

Тоді в Києві не було людини, яка б не чула про варварську вирубку дерев в Голосіївському лісі у травні 1988 року, і всі симпатизували нашим протестам. Пізніше активіст ГКВГЛ, івановець Сашко Загоровський, який із групою людей чекав на нас на Хрещатику, із захопленням розповів: *«Ми думали, що вам щось перешкодило, так довго довелося чекати на прихід колони демонстрантів з Голосієва. І коли ми нарешті почули наближення якогось шуму бубнів (а ми ж не знали, що з демонстрацією йдуть кришнаїти), наша цікавість ще більше зростає. Всі, хто був на Хрещатику, кинулися вас зустрічати. Аби ви знали, яке це було гарне видовище – красиві і різнокольорові транспаранти і все, що люди кричали, до чого закликали – схвалювалось киянами»*. До речі, ще при підготовці до демонстрації я був незадоволений тим, що транспаранти написали різнокольоровими фарбами, адже фотографії в той час робились чорно-білими і кольори передавалися сірими. І краще було писати чорним на білому. А виявилось, що для людського ока приємніше дивитись на кольорове.

Численна група працівників КДБ і міліції в цивільному, яка супроводжувала нашу колону демонстрантів ще з Голосієва, зненацька на Хрещатику активізувалася. До мене почали вони підходити і прямо називатися: *«Я майор такий-то. Міша, зрозумій нас по-людськи, у нас сім'ї, діти, ми не хочемо втрачати роботу. Нам поставили умову, якщо ви дійдете до Ради Міністрів (а у нас мета була дійти до Уряду, щоб зняти голову Агропрому Коломійця), нам не бачити своїх посад»*. Я зрозумів, що є координаційний центр, який, побачивши, що ми, незважаючи на перешкоди, дійшли-таки до Хрещатика, а звідси до Уряду вже рукою подати, не на жарт перелякався і почав закидати радіограмами працівників, які нас супроводжували. Знову підходить інший: *«Міша, ти граєшся з вогнем, ми цього так не залишимо»*. Побачивши відсутність реакції з мого боку (ми йшли наміченим курсом), намагались декілька разів заарештувати загін кришнаїтів. Весь час, що ми йшли Хрещатиком, вони мене то залякували, то умовляли.

Біля готелю «Дніпро» колона перейшла на протилежний бік площі. Почали мітинг-перепочинок-нараду. Головна робота виконана, в Раді Міністрів нас не чекають – вихідний. Міліція не забула, що кришнаїти не зареєстровані в Україні, і всю дорогу чіплялась, щоб їх заарештувати. Вирішили до Ради Міністрів сьогодні не йти, пожаліти працівників органів, які ліс не рубали, а роботи можуть позбутись – нечесно їх підставляти. Мітинг для такої маси людей, втомлених дорогою, вирішили завершити в Зеленому театрі на Парковій алеї, де саме проходили збори громадськості. Ми туди і завернули нашу колону.

У Зеленому театрі люди розмістилися на лавках, почали обмінюватися враженнями. Зненацька влетів загін міліції, і почали арештовувати кришнаїтів. Ми кинулись їх виручати, більша частина з них під нашим прикриттям кинулась у зелені хащі і

зникла, спустившись крутими стежками донизу. Частина кришнаїтів заарештували і повезли в міліцію складати протоколи.

Я звернувся до Олександра Ємця: *«Ви ж капітан міліції, скажіть, щоб їх відпустили»*. Чомусь він відповів таке: *«Ми на ідеях кришнаїтів незалежну Україну будувати не будемо!»*. А що у кришнаїтах поганого, не пояснив.

Пізніше наша активістка Віра Ламер повідомила подробиці арешту кришнаїтів. Коли їх привезли в міліцію, збіглися всі менти подивитись на цю дивину, адже до них привезли повну протилежність звичайним людям. І замість складання протоколів все закінчилось знайомством з укладом цієї організації і проханням продемонструвати їхні танці і пісні.

Кришнаїти залишилися задоволеними таким закінченням демонстрації на захист Голосіївського лісу. Мене зацікавило, чому офіцери КДБ вперто мене називали «Мішею». Адже я Михайло і всі до мене так звертались. Лише через деякий час я розгадав цю загадку, коли звернув увагу на напис крейдою великими літерами на воротах моєї майстерні: *«Миша! Здесь»*. Цим написом шофер самоскиду, який зливав бензин для легкової машини свого товариша Міши, давав йому зрозуміти, що каністра зі злитим бензином стоїть у кутку біля воріт майстерні Михалка.

Я вже говорив, що моя майстерня була штабом боротьби проти вирубки лісу, і працівники органів, які стежили за майстернею, думали, що це я зробив напис для того, щоб мене було легше знайти. Тому в рапортах начальству мене, мабуть, називали «Мішею». Пізніше в Києві відбувались великі екологічні мітинги, але такої грандіозної природоохоронної демонстрації на захист Голосіївського лісу, яку ГКВГЛ провів 3 липня 1988 року в Києві, більше не було.

11. Четверта демонстрація. На пікетах уряду, які ГКВГЛ провів 12 червня 1988 року, ми в рупор зачитали наші вимоги до Качаловського – голови Державної комісії по розслідуванню вирубки в Голосіїві. У рішенні Президії Ради Міністрів УРСР від 15 червня 1988 року ці вимоги не були враховані, і ми наївно продовжували думати, що особиста зустріч допоможе порозумітись. Тому ГКВГЛ направив 8 липня 1988 року письмове звернення Качаловському із пропозицією зустрітись і без демонстрацій з'ясувати причини відхилення рішень щодо припинення нищення Голосієва. Але референт Качаловського В. Ю. Криволапчук у грубій нетактовній формі від імені свого шефа відмовився від такої зустрічі. ГКВГЛ нічого не залишалось як продовжувати демонстрації. Призначили демонстрацію на 19 липня, вівторок, робочий день, щоб працювала Рада Міністрів. Вирішили не томити демонстрантів довгою дорогою з середини Голосіївського лісу до центру Києва, а зібралися під будинком Київради. На цей раз ми не побачили працівників КДБ, і нами опікувалась міліція на чолі з начальником міліції Ленінського району майором Кондратюком. Тепер вже йому наказали будь-якою ціною не допустити демонстрантів з Печерська до Будин-

ку уряду, інакше не бачити посади. Кондратюк наївно сподівався, що мітингом під Київрадою все і закінчиться.

Це була друга половина дня, жаркий сонячний день. Почали мітинг. Головним плакатом демонстрантів був той лист фанери, на який наклеїли аналіз рішення Качаловського по вирубці в Голосієві з 10 пунктів. Я зачитав ці 10 пунктів наших вимог, а після виступів інших людей підняв плакат двома руками над головою і повів колону до Ради Міністрів УРСР. Кондратюк розгубився. Він почав волати на демонстрантів: *«Ви кого слухаєтесь, він вас до тюрми доведе, у нього руки по лікті у крові, він недавно з тюрми вийшов, ви поцікавтесь, що він у камерах з людьми робив!»*. У супроводі такого лементу і прокльонів, розрахованих на вплив на психіку людей, колона демонстрантів все ж продовжувала рухатися, перейшла на протилежний бік Хрещатика. І тут на допомогу міліції прийшла київська влада.

Відомо, що вирубки в Голосієві київська влада не бажала, було навіть тертя між Урядом і Київрадою, й міська влада вимушена була тоді промовчати. Але в зустрічах з ГКВГЛ відчувалась її симпатія до нашого протесту. Уряд же, замазавшись у вирубці по вуха, перекинув роботу по вгамуванню нас на київську владу. Я вже згадував вище про утворення у травні 1988 року оперативної групи з нейтралізації наших протестів, яку очолив перший заступник голови виконкому Київради Лаврухін Микола Васильович. Саме він тепер умовив нашу колону не йти до Будинку уряду. За це Лаврухін організував гарну звукопідсилювальну установку і встановив її, на наше прохання, в центрі площі Жовтневої революції (нині Майдан Незалежності) поруч із великим водограєм.

Народу зібралось навколо нас тисяч п'ять. Пригадую цей спекотний день, Лаврухін стоїть серед нас, нахиливши голову, а я його проклинаю у мікрофон на все горло за те, що влада не може захистити Голосіївський ліс від негідників. Дісталось від виступаючих і Качаловському, який нечесно проводив розслідування незаконної вирубки великої кількості дерев у заповідному Голосієві, і його помічнику Криволапчуку, який по-хамськи розмовляв із захисниками природи, замість того, щоб каятись у злочині. Від нас приховували імена високопосажених злочинців – хто ставив підписи, хто не ставив, тому ми вимушені були вимагати зняття з посад усіх. Зрозуміло, що Лаврухін не мав стосунку до вирубки і грав роль «хлопчика для биття», цим відводячи удар від головних винуватців – уряду УРСР.

На цьому мітингу стався епізод, який треба пам'ятати, щоб не повторювати помилок. Плакатів на нашій демонстрації було багато. Коли почалася велика тиснява, люди згортали плакати й віддавали мені. І тут міліція за наказом Кондратюка підганяє «бобіка» до мене збоку, народ розступається. Відкриваються двері, міліціонери хапають цю зв'язку плакатів і їдуть. Я до офіцера: *«Дивіться, що ваші люди роблять!»* – *«Що зробиш, а як же з вами боротися»*, – на вухо він мені каже.

Від такої зухвалості в нас знову виникло бажання йти із протестом до уряду, тому натовп попрямував у бік філармонії, щоб іти туди. Знову відновилися волання

Кондратюка про мої знущання в тюрмі над в'язнями. Зупинилися на перепочинок на кам'яних сходах біля філармонії. Кондратюк звернувся вже людською мовою до демонстрантів, щоб не йшли до уряду, бо у нього будуть неприємності, й потомлений на сонці народ вирішив не йти. Кондратюк повеселішав, підійшов до мене з винуватою посмішкою, обняв, каже: *«Не звертайте уваги на те, що я говорив. Ну ви й учудили. Де ви стільки людей назбирали. Ми вимушені були так говорити, бо нам наказали зупинити вас за всяку ціну»*.

12. Акція протесту в Головній астрономічній обсерваторії Академії наук України 25 вересня 1988 року (по складності організації ще не перевершена). Станом на кінець літа 1988 року питання покарання чиновників за вирубку с'як-так вирішилось, – хоч і не всіх, хоч і не тих, а все ж покарали. На перший план вийшли питання гарантії недопущення повторення посягань на Голосіївський ліс, а це означало необхідність надання Голосіївському лісу статусу національного парку. І як першочергове завдання – ухвалення Київрадою рішення про заборону будівництв на території Голосіївського лісу. І ось, у період наших жвавих дискусій і листування з Київрадою, приходять повідомлення від нашого активіста Жовнорука Володимира Георгійовича, працівника кафедри фізкультури УСГА, про те, що він під час чергової пробіжки Голосіївським лісом побачив на території Обсерваторії нове будівництво.

Голосіїв великий, і лише бігун міг охопити велику територію й повідомити нам таку неприємну новину. Відразу ми не повірили. Побігли подивитися, і дійсно – стоїть підйомний кран, вигнано півтора поверху. А ми ж вимагаємо, щоб ніякого будівництва не було в Голосієві. Зібрали інформацію, поскаржились, але ніхто й не збирався зупинятися. Ми вирішили це будівництво пікетувати, щоб зробити скандал і щоб влада його заборонила. Почали аналізувати ситуацію. Якщо пікетувати Обсерваторію, яка розташовується за кілометри всередині Голосіївського лісу, ніхто нас не побачить. Якщо протестувати в центрі Києва, ніхто з киян не знає, про що йдеться, і скандалу не вийде...

Мені в голову прийшла думка обклеїти будівництво протестними плакатами і повідомити телебаченню, щоб знімали протест та інформували киян. Крім телебачення, підключити й газетних фотографів. Але була небезпека, що органи влади дізнаються про наші наміри (агентів навколо нас було повно) і зірвуть їх. Залишалось знову звернутись до телепрограми «Взгляд» у Москву. І ми почали зідзвонюватись, щоби звідти до нас приїхали працівники по дуже важливому питанню, з кінокамерою, подробиць не розкривали. У Москві пам'ятали про наші демонстрації і нашу подяку за їхню допомогу у травні 1988 року, що ми не тріпачі, і пообіцяли приїхати. Ми домовились, щоб у неділю, 25 вересня, о 8:00 ранку вони з кінокамерами приїхали в Київ і зателефонували нашому зв'язковому, який проведе їх до місця зйомок. З метою втаємничення наших намірів я нікому подробиць не розголошував, бо за досвідом знав, що серед нас

є інформатори і від міліції, і від КДБ. Тому й наш зв'язковий дізнався про місце, куди треба буде привести програму «Взгляд», лише о 6:30 ранку.

Папером для плакатів нас забезпечив Дмитро Литовченко з Інституту фізики – приніс катушки діаграмних стрічок. Їхня ширина 30 сантиметрів, а довжина велика – можна писати великими літерами в один рядок різні довгі тексти. Для того, щоб обклеїти весь будинок, плакатів треба багато. Ми придумали 37 текстів на тему будівництва в Обсерваторії, а також по проблемах усіх урочищ Голосіївського лісу. Довжина виходила до 10 метрів для кожного плакату.

Де знайти таку велику кімнату, щоб писати 10-метрові плакати? Виручив керівник Дружини охорони природи УСГА Борис Шубич. Для роботи Дружини вони використовували велику кімнату на третьому поверсі гуртожитку № 1 УСГА. Там, таємно від інших, ми написали 37 цих плакатів. Виготовили 2 відра клею в мене вдома.

У призначений день, 25 вересня, ми приїхали першим транспортом, а хто й пішки дійшов до 1 корпусу УСГА. Зійшлося душ 30. Міліція здогадувалася, що ми щось затіваємо, але не знала, що саме. За мною стежили, коли я напередодні у вихідний виніс з майстерні довгу драбину, щоби взяти на акцію, і сховав у бур'янах.

Драбини у схованці не було. Я зрозумів, що сталося – обійдемося й без неї. Навіть тут, біля 1 корпусу УСГА, я не розповів, куди будемо йти, а просто повів групу в напрямку Дідорівського ставу. Вже коли підходили до Обсерваторії, я зупинив групу, розповів, куди йдемо і що будемо робити. Розлили клей по банках, роздали щітки і плакати. Тихенько підійшли до будівництва цеху точної механіки, щоб не розбудити сторожів. Почали обклеювати будинок плакатами. Коли вже перейшли на другий поверх, прокинулись собаки, вибігли сторожі, почали кидати в нас камінням. Але коли побачили, що нас три десятки, перелякались і побігли дзвонити в міліцію. Ми вирішили доклеювати, скільки буде часу до приїзду міліції. Серед нас був молодий, років 25, хлопчина на прізвище Лапа, який забезпечив порядок і не дав припинити роботи, адже ми прийшли для скандалу, а не для того, щоб тікати в ліс. Так клеїли ми плакати аж до приїзду міліції. Лише тоді цей хлопчина сказав, що він повинен виїздити за кордон і не може потрапляти в міліцію, щоб не зіпсувати собі характеристику. Тому частина групи з ним включно узяла наш реманент і пішла ховати в ліс. Інша частина групи вийшла до міліції, що стояла під будинком і вивчала написи на плакатах на стінах.

Я віддав ще 2 наших фотоапарати Сергію Нестеренку – студенту філософського факультету КДУ, який фотографував клеєння плакатів, сказав: *«Все, що ми робимо, фотографуй для преси, твоя задача показати все. Міліції не здавайся, тікай у ліс, щоб врятувати плівки»*.

Я здивувався, як швидко начальник міліції Дмитрук Юрій Павлович приїхав у Обсерваторію. Пізніше дізнався, що вони вже мали інформацію, що ми щось замислили, тому він їздив навколо лісу, чекаючи повідомлень, де ми з'явимося.

Тут бачимо, до нас по коляях підйомного крану йде чоловік у цивільному, у супроводі офіцера міліції – нами цікавиться КДБ. Підійшли: *«Що ви тут робите?»* – *«Ми протестуємо проти незаконного будівництва цеху точної механіки в Голосіївському лісі»*. – *«Цех буде Обсерваторія, їй треба ремонтувати прилади»*. – *«У Києві досить заводів для ремонту приладів будь-якої складності»*. – *«А для чого обклеїли будинок, хто ці плакати тут бачить?»* – *«А зараз сюди приїдуть кореспонденти, які будуть фотографувати, приїде телевізійна програма «Взгляд» із Москви»*. Сміються: *«Кому ви потрібні в такій глушині»*.

І так пів години йдуть переговори. Кожна сторона хитрує. Міліція тягне час, щоб приїхали «бобіки» нас забирати, а ми виглядаємо, щоб приїхав «Взгляд».

Почали прибувати «бобіки». Я дав знак, щоб, хто може, тікав у ліс, а я залишусь – може, приїде «Взгляд». Міліція почала ловити людей, заштовхувати в «бобіки». «Бобіків» мало, мене нікуди садити, тому суперечки з міліцією продовжуються. І тут хтось кричить: *«Мабуть, «Взгляд» приїхав!»*. Дивлюсь – по тим же коляям, якими недавно йшла міліція, до нас наближається група людей з кінокамерою і освітлювальною апаратурою – наш зв'язковий чудово виконав своє завдання.

Я крикнув, щоб народ повернувся з лісу назад до будинку – брати участь у інтерв'ю. Сказав міліції: *«А ось і програма «Взгляд», про яку ми вам говорили, а ви не вірили»*. Менти оторопіли, почали випускати людей із «бобіків». Репортери йдуть і прямо на ходу знімають будинок із плакатами. Міліціонери радяться, дзвонять, не знають, що робити. Із Москви ж приїхали. Нарешті одержали вказівки, оговтались і почали чіплятись до репортерів: *«Хто такі, де ваші документи?»* – *«А ви хто такі?»* – *«Я начальник міліції, майор Дмитрук Юрій Павлович»*. – *«Покажіть документи»*. – *«Та я вдома залишив»*. *«А де ваша форма? Чому ви на роботі не у формі?»*. Міліція принишкла і стояла тихо, лише спостерігаючи, як ми давали інтерв'ю. Коли телевізійники із програми «Взгляд», на чолі з режисером Івановим, із нами попрощалися (вони поспішали на важливі зйомки в Житомирську область), менти чекали, поки вони сядуть у свій автобус і від'їдуть. Потім міліціонери почали нас хапати й тягнути в «бобіки», яких вже підтягнулося 6 машин. Пікетники кинулися врозтіч. Найважче ментам було ввіймати нашого фотографа Сергія Нестеренка – виконуючи моє прохання не здаватись, щоб врятувати фотоплівку, він зигзагами носився по будівельному майданчику, і він би втік, але заважали три фотоапарати, що висіли на шиї. Разом із групою ментів, що його ловили, вони впали в яму із сухим вапном. Піднялась курява, всі повилазили з ями білі від пилу, – і сміх, і гріх!

Нас у «бобіки» посадили не всіх, а скільки влізло, і повезли в міліцію Московського району на вул. Голосіївську, 15. Шнурки, пасок знімають, щоб не повисівся, і в камеру. Я останні дні плакати писав, дуже втомлений був, подумав: *«Слава Богу, хоч відпочину»*. Наших людей теж розвели по різних камерах і зробили перехресний допит, – це метод допиту, коли розводять, щоб не було спілкування, і по розбіжностях у свідченнях визначають істину.

Саме в цей день проходили збори громадськості Києва у Клубі будівельників на розі вулиць Мечникова і Первомайського – нині саме там вихід з метро «Кловська». Ті з наших пікетників, кому не вистачило місця в «бобіках», помчали туди і попросили слова. Їм дали слово позачергово. Так весь Київ дізнався про те, що захисників Голосіївського лісу знову притісняють представники влади, що ми заарештовані і перебуваємо у міліції.

Збори підняли гвалт, подзвонили у Спілку письменників. А у Спілці саме відбувались партійні збори, йшла дискусія на тему: створювати Народний рух України за перебудову чи не створювати. Про це мені розповів пізніше поет Віктор Терен, член Спілки письменників України, товариш нашого бігуна-розвідника Володимира Жовнорука. Пізніше Терена було обрано депутатом Верховної ради України, його справжнє прізвище – Таран.

Він згадує, що коли їм подзвонили і повідомили про наш арешт, то партійні збори вирішили: *«Створювати, треба покласти край зловживанням влади, без руху за перебудову ми цього не досягнемо»*. Так що ми підштовхнули політичні процеси. Здавалось би, звичайна акція в Голосіївському лісі, якийсь об'єкт за три кілометри углиб лісу, а який розголос пішов, що навіть вплинули на велику політику.

26 вересня 1988 року суддя Калениченко Галина Миколаївна відмовилася судити учасників «Акції 25 вересня» (Народний суд Московського району м. Києва). Справу передали іншому судді. 30 вересня 1988 року суддя Народного суду Московського району м. Києва Усенко Василь Георгійович визнав 12 учасників «Акції 25 вересня» винними (ст. 185-1, ч. 1 АК УРСР) і присудив штрафи п'ятьом учасникам у розмірі 50 карбованців (17 пляшок горілки) кожному – це Юрію Васюку, Анатолію Діденку, Михайлу Михалку та іншим. Решта семеро учасників одержали адміністративні покарання. Через тиждень після акції міліція повернула нам фотоапарати з незасвіченою плівкою, – проявили, подивились і віддали, – мабуть, боялися розголосу.

Ми прагнули своєю акцією зробити скандал, щоби влада звернула увагу на проблеми Голосієва. Скандал вдався. Вище керівництво держави вимушене було втрутитися у проблеми Голосіївського лісу. На наше питання до московського телебачення, чому вони не показали нашу «Акцію 25 вересня», режисер «Взгляда» Іванов відповів, що Щербицький *«особисто заборонив показувати, а він же член Політбюро ЦК КПРС, і ми нічого не можемо зробити»*. Цей запис, мабуть, є в архівах «Взгляда», і його треба знайти.

Мабуть, той-таки Печерськ змусив керівництво Києва зустрітися 6 жовтня 1988 року з учасниками «Акції 25 вересня» у приміщенні Будинку природи на вул. Рогнідинська, 3. Пригадую серед учасників другого секретаря Київського міськкому КПУ Сергєєва, начальника Державного комітету охорони природи Києва М. Н. Гладкого. Гострий на язик івановець Сашко Загорівський доповів про злочини влади проти Голосіївського лісу. На питання Сергєєва *«Що треба, щоби ви втихомирились?»* відповіли:

«Гарантії збереження Голосіївського лісу». Через два тижні гарантії були готові: виконком Київради ухвалив Рішення № 1008 від 19 жовтня 1988 року «Про надання Голосіївському лісу природоохоронного статусу».

Ось текст цього важливого документа, вибореного у важких акціях гарячого літа 1988 року.

КИЇВСЬКА МІСЬКА РАДА НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

Р І Ш Е Н Н Я

19.10. 88 р. № 1008

Про надання Голосіївському лісу природоохоронного статусу

За дорученням Ради Міністрів Української РСР від 08.08.88 № 7224/80 Держпланом УРСР за участю зацікавлених міністерств і відомств УРСР ухвалене рішення відпрацювати в складі техніко-економічного розрахунку питання про можливість надання Голосіївському лісу статусу заповідної території, виходячи із діючої у республіці класифікації об'єктів природно-заповідного фонду, або організації природно-історичного парку «Голосіївський ліс».

У зв'язку з дорученням Ради Міністрів УРСР від 08.08.88 № 7224/80 виконавчий комітет Київської міської Ради народних депутатів

В И Р І Ш И В:

1. Визначити замовником на розробку техніко-економічного розрахунку можливості надання Голосіївському лісу статусу заповідної території, або організації на його основі природно-історичного парку «Голосіївський ліс», виробниче управління зеленого будівництва «Київзеленбуд».
2. Просити Держбуд Української РСР доручити інституту «Діпромiсто» із залученням АН УРСР, Головного управління «Київпроект», Інституту «УкрНДiнжпроект» та інших спеціалізованих проектних і науково-дослідних організацій розробити у 1989 р. техніко-економічний розрахунок можливості надання Голосіївському лісу статусу заповідної території для організації на його основі природно-історичного парку «Голосіївський ліс».
3. ГоловВБУ виконкому міськради за наданим ВУ «Київзеленбуд», узгодженим з інститутом «Діпромiсто» замовленням включити в план проектно-вишукувальних робіт на 1989 р. розробку вказаного техніко-економічного розрахунку.
4. Виробничому управлінню зеленого будівництва «Київзеленбуд» у встановленому порядку в IV кварталі 1988 р. видати завдання й необхідні висхідні дані інституту «Діпромiсто» на розробку техніко-економічного розрахунку.

5. До затвердження техніко-економічного розрахунку надання Голосіївському лісу природоохоронного статусу припинити будь-яке будівництво за виключенням початих об'єктів, а також відвід територій і видачу дозволів на проектно-вишукувальні роботи на території Голосіївського лісу.

Контроль за виконанням цього рішення покласти на заступників голови виконкому міськради згідно з розподілом їхніх обов'язків.

Заступник голови

М. Лаврухін

Секретар

А. Холоденко

Так був започаткований у 1988 році процес надання Голосіївському лісу високого природоохоронного статусу. Тоді ми ще не знали, що на нас чекають довгі 19 років боротьби для того, щоб 27 серпня 2007 року був підписаний Указ Президента України «Про створення національного природного парку «Голосіївський». Я вдячний усім, хто, не шкодуючи свого часу і здоров'я, брав участь у цьому процесі. Звертаюсь до всіх із проханням не полінуватись для пошуку у своїх архівах фотографій і фотоплівок про захист Голосіївського лісу і повідомити мені. Пишіть і свої спогади про окремі моменти боротьби за Голосіїв, щоб доповнити мною згадане.

*Михалко Михайло Юхимович, телефон (044) 524-79-22.
Інженер-механік, закінчив УСГА в 1965 році
Член Партії Зелених України з 1990 року.
Політичний в'язень брежнєвських таборів.
7 квітня 2019 року.*

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Процес створення Національного природного парку (далі НПП) «Голосіївський» бере початок із радянських часів, із 1918 року, коли вперше було зупинено вирубку Голосіївського лісу Комісією з охорони природи Міністерства земельних справ Української народної республіки.

Чергову спробу створення було зроблено вже аж наприкінці 1980-х – на початку 1090-х рр. (про що і йдеться у спогадах Михайла Юхимовича). Спочатку планувалося, що НПП поширюватиметься не лише на Київ, а й на Київську область, матиме площу 65 000 гектарів і простягнеться на південь до с. Витачів. У більш далекій перспективі до нього мали ввійти Трахтемирівський півострів і Канівський природний заповідник. На той час науковці та активісти планували створення й інших потужних природно-заповідних територій національного значення, які мали скласти вздовж Дніпра заповідну мережу «Намісто Дніпрове». Вони мали утворити собою охоронювану, нефрагментовану ділянку Дніпровського екологічного коридору. Однак чиновники не пішли на це.

Ейфорія незалежності швидко перейшла в усвідомлення, що молода Україна таки залишилась державою некомпетентних та безвідповідальних чиновників. У створенні НПП «Голосіївський» було відмовлено. Тоді 1993 року громадськістю було ухвалено рішення про роботу над створенням НПП будь-якою ціною. Клопотання про необхідність створення нацпарку тоді готував і подавав «Зелений світ». Єдиний об'єкт національного значення, який вдалося на той момент створити, – державний ботанічний заказник «Лісники».

Користувачі та власники проєктованих до НПП ділянок дали згоду на входження до нього. На підтримку цього Київрада в 1994 році рішенням № 14 від 2 грудня зарезервувала під створення НПП всі землі на площі 11 тис га. Та Київська міська рада була проти створення НПП, адже його територія і адміністрація підпорядкована Міністерству екології та природних ресурсів України, а не місту. Підпорядкування вищій за рангом державній установі заважало б «дерибанити» цінні землі.

1995 року як компромісний варіант було створено Регіональний ландшафтний парк (РЛП) «Голосіївський», що функціонально був аналогом національного природного парку, але був об'єктом місцевого значення і підпорядковувався місцевій раді. Площа РЛП склала 11 000 гектарів. Його територія поглинула всі проєктовані до національного природного парку землі, що розташовувалися в адміністративних межах Києва.

Вже 1999 року ухвалюється варварське рішення про реорганізацію парку. Неформальною причиною цього було те, що в Голосіїві здійснили низку незаконних землевідведень і самозахопленнь землі. Треба було їх узаконити.

І ось 2003 року Київська міська рада ухвалює кричущє Рішення № 334/1209 «Про створення першої черги регіонального ландшафтного парку «Голосіїв», яким РЛП «Голосіївський» перетворюють на «1 чергу РЛП «Голосіїв». Це означало не лише зміну назви, а й те, що з 11 тис га парку залишили «чомусь» усього 5600 га. Частину території РЛП оголосили такими, що ввійдуть до нього ж, але пізніше (колись) у 2-й черзі. Відбувалося це в державі, яка підписала низку міжнародних та національних документів, за якими зобов'язалася покращувати охорону довкілля і розширювати природно-заповідний фонд.

Так Голосієво втратило унікальні урочища Конча-Заспа, Покал, острів Галерний, сотні гектарів лісів та інші землі. Про другу чергу розмови надалі припинилися. Ба більше, на виведених з РЛП землях почалися активні землевідведення і забудови.

9 березня 2006 року Київрада ухвалила Рішення про погодження створення на землях м. Київ Національного природного парку «Голосіївський». Рішення про погодження поширилося лише на частину території тодішнього РЛП. Цим же рішенням було ліквідовано РЛП «Голосіїв». Послідовна ліквідація РЛП «Голосіївський» та РЛП «Голосіїв» стала не реорганізацією, а втратами природно-заповідного фонду. За тривалу історію створення нацпарку його площа зменшилася з 11 000 га, як планувалося з самого початку, до 4521,29 га.

Національний природний парк «Голосіївський» створено Указом Президента України Віктора Ющенка від 27 серпня 2007 року № 794/2007. Парк підпорядкований Міністерству екології та природних ресурсів України (подана назва Мінприроди станом на 1.09.2019 рік). Загальна площа парку 4525,52 га, з яких 1879,43 га надані йому в постійне користування.

1 травня 2014 року в. о. Президента України підписав Указ Президента України № 446/2014 «Про зміну меж національного природного парку «Голосіївський». Цим указом до території НПП «Голосіївський» приєднано 6462,62 га лісів Святошинського лісопаркового господарства.

Територія НПП «Голосіївський» розташована в південній частині м. Київ, на захід від Дніпра на крайній півночі лісостепової фізико-географічної зони. У межах території парку розташовані: Національний університет біоресурсів і природокористування України, Ботанічний сад Національного університету біоресурсів і природокористування України, Голосіївська пустинь, Національний експоцентр України, Клінічна лікарня «Феофанія», Інститут бджільництва ім. П. І. Прокоповича, Національний музей бджільництва України, Головна астрономічна обсерваторія НАН України, Національний музей народної архітектури та побуту України, Всеукраїнський центр радіохірургії.

Північна частина парку включає урочища з переважанням широколистяних лісів, таких як Голосіївський ліс (разом із прилеглим до нього Голосіївським парком ім. Максима Рильського), урочищами Теремки і Бичок. Південна частина парку – це піщана надзаплавна тераса Дніпра, вкрита сосновими лісами. Ця тераса перетинається річкою Сіверкою, яка розгалужена на кілька рукавів. В її долині розташований значний масив вільхових лісів.

Громадська організація «Спілка порятунку Голосієва», головним статутним завданням якої було створення у столиці НПП, існує досі.

З огляду на численні посягання забудовників на території НПП «Голосіївський», зокрема на заповідне урочище Бичок, боротьба громади за нацпарк триває.

О. Андрос, О. Василюк

1988 рік. Збір підписів на захист Голосіївського лісу

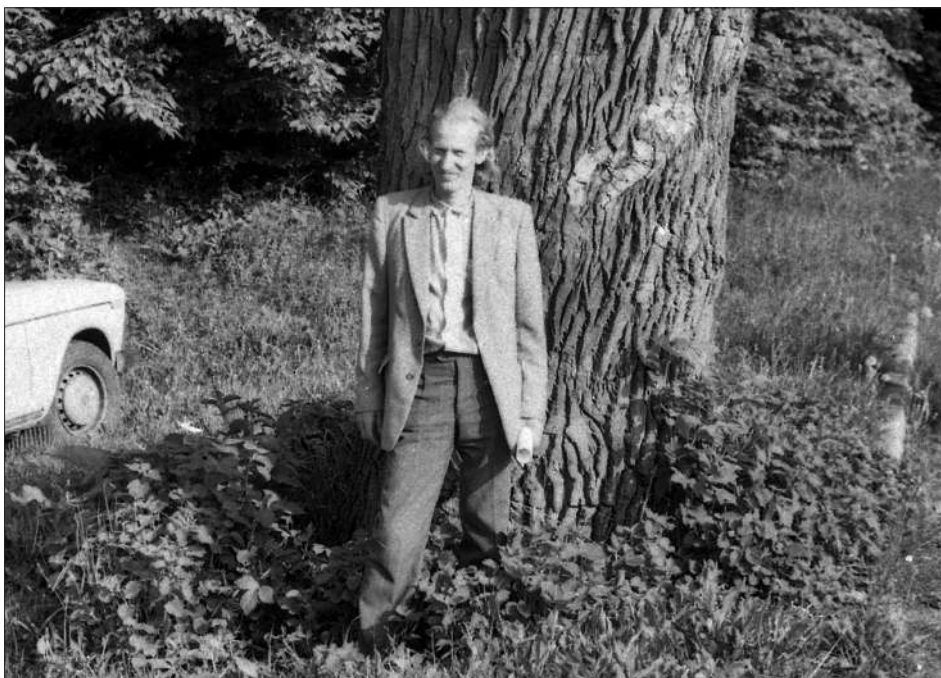
Працівники лісфаку на акції

◀ Студенти лісфаку на акції

1988 рік. Перша хода на захист Голосіївського лісу

▲ Офіцер-пожежник
на акціях
за Голосіївський ліс

1988 рік. Серьогін В'ячеслав Глібович з родиною на акціях

1988 рік. Акція на захист Феофанії

Працівники міліції і КДБ «на акції»

Фото з архіву М. Михалка (різні акції)

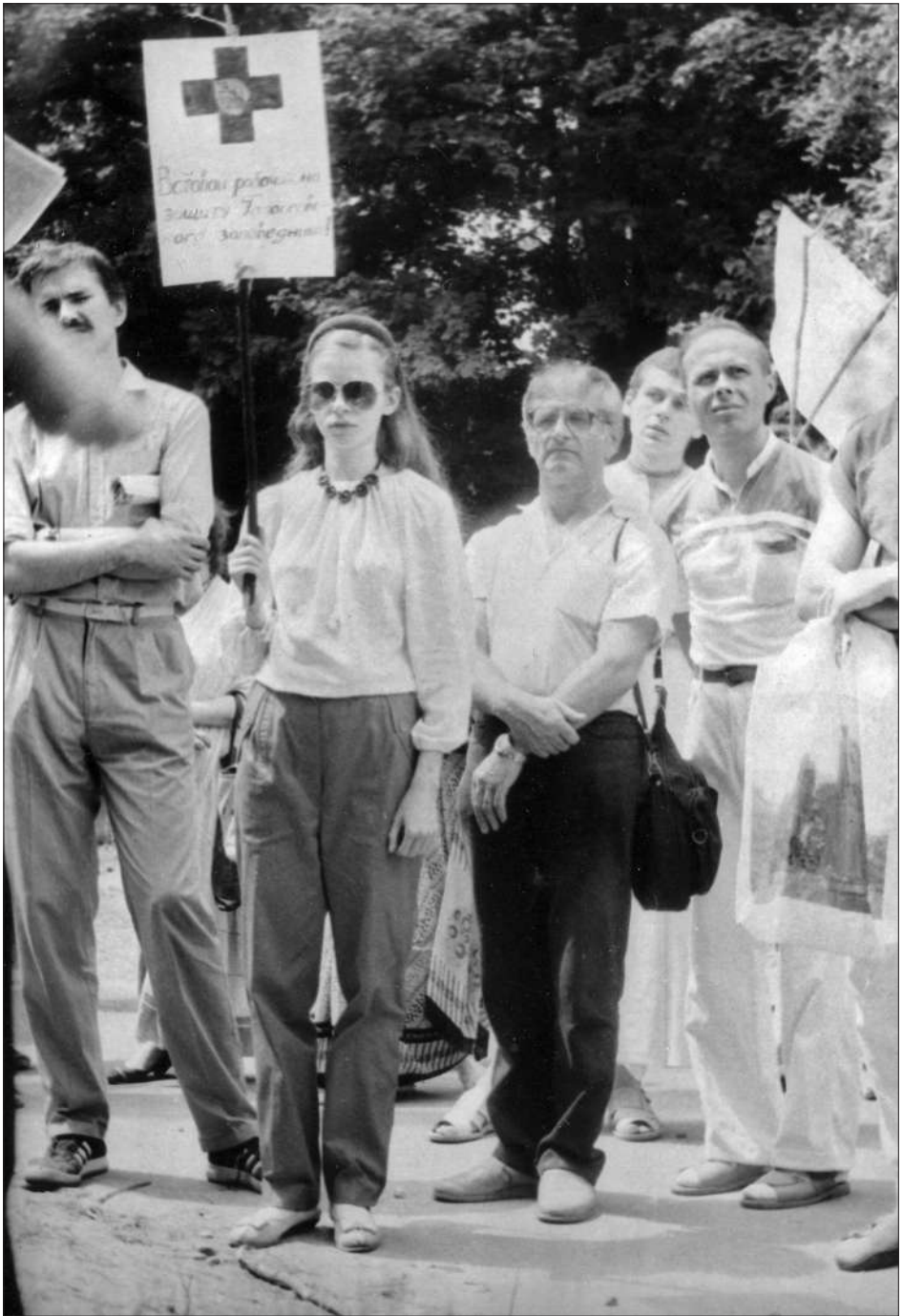

Акція за звільнення приміщення Києво-Могилянської академії
від Вищого військово-морського політичного училища

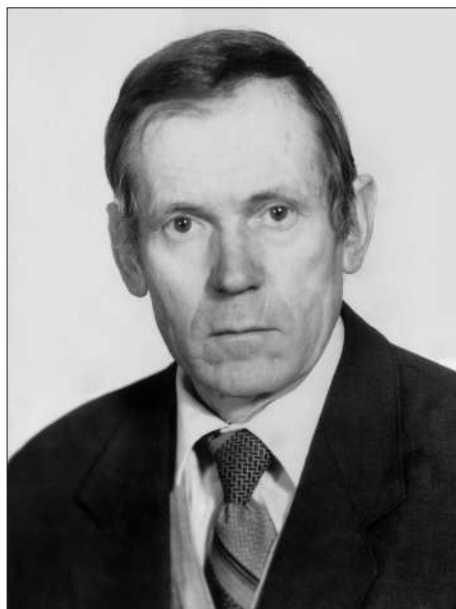

2009 рік. Фото – С. Корецький

Охоронний знак у Голосіївському лісі

М. Ю. Михалко

Сокоренко Леонід Васильович, Скорик Ольга Анатоліївна, Гончаренко Григорій Андріянович, кандидат біологічних наук, у 1984–2000 рр. – старший науковий співробітник Ботанічного саду ім. О. В. Фоміна КНУ імені Тараса Шевченка, депутат Київради, один з ініціаторів створення Української екологічної асоціації «Зелений світ»

Документи

Форма Б-114

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ
ДЕЛ

Серия ДФ
СПРАВКА № 094709

Урсаденские
1088 40745
16. 10 1957.

Выдана гражданину (не) *Михаилу*
Михаилу Владимировичу
(фамилия) (имя и отчество)
дата рождения *11.11.1940.*
(число, месяц, год)
уроженцу (не) *в. Киев*
(город (село), район,
область, край, республика)

национальность *Украинцы*
семейное положение *одиночка*
(или состоит в браке,
указать, какая сторона ЖМС, когда и с кем
(фамилия, имя, отчество, год рождения) зарегистрирован брак)

отношение к военной службе *б/в.*
осужденному (ой) *06.01.87. ие Чернив,
Киевская обл. по ст. 83 п. 2
1947 г. 42 ст. УССР 30, 6 м.
ст. 6 УКР соч. репр. с
конкр. лицами.*

имеющему (ей) в провозе судимости

в том, что он (а) отбыл(а) наказание в местах лишения свободы
с *05.03.85* по *16.10.87.*
откуда освобожден(а) по *ст. 9 п. 2 Указа
Прес. СС СР Украины от 06.01.87. об
амнистии в связи с
70-л. Вет. Орд.
соц. рев.*

Подпись урсаденских
Подпись окобля
(числом)
Курман

Следует к месту жительства *в Киев*
(город (село))
ул. Арсенівська, 2в.
(район, область, край, республика)

Выдан билет на проезд до станции _____
железнодорожный или деньги на билет в сумме _____
(городская)

Выдано денег на питание в пути _____
(городская)

Прочие выдачи *49 руб. 85 коп. в о. с. с. с.
депутата р. р. р.
63 руб.*

Сведения о наличии исполнительных листов:

№ п/п	Исполнение губ. власти исполнительный лист, номер и дата выдачи листа	Основание выдачи исполнительного листа (указание, применяе- мый закон)	Знает(а), (подлежащие привлечению к ответствен- ности) лица, отчество и его адрес	Положено зачесть по решению губ. (село- вого) проку- ратуры		Исчислена	
				руб.	коп.	руб.	коп.
1	<i>исполнительный лист № 10/87 от 19.01.87</i>	<i>ст. 83 п. 2 Указа 1947 г.</i>	<i>в Киев ул. Арсенівська 2в.</i>	<i>007</i>	<i>85</i>	<i>85</i>	<i>00</i>

Исполнительные листы направлены
Москва и Киев
(номер листа и наименование суда)

*назначенный в. д. д.
05.03.85 от 16.10.87*
Генеральный прокуратор (подпись)

Постить освобожденного (ой) *Михаилу Владимировичу*

Довідка про звільнення

ВЕРХОВНИЙ СУД
УКРАЇНИ

252024, м. Київ, 24, ГСП
вул. Чекістів, 4

ВЕРХОВНЫЙ СУД
УКРАИНЫ

252024, г. Киев, 24 ГСП
ул. Чекистов, 4

17 февраля 1992 № 44н92

На № _____ от _____

Гр. Михалко М.Ю.

м. Київ, вул. Армійська, 26, кв. I

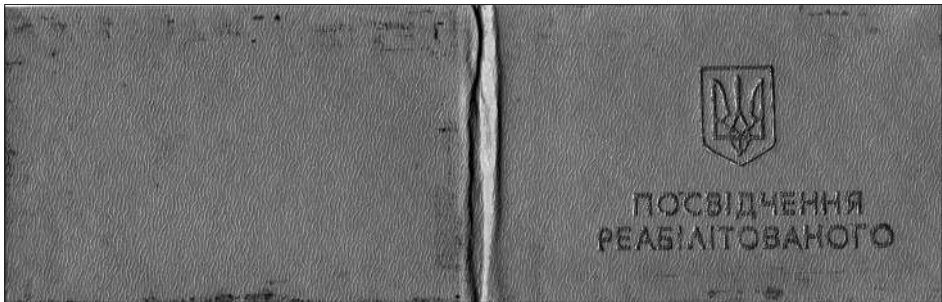
ДОВІДКА ПРО РЕАБІЛІТАЦІЮ

Постановою Пленуму Верховного Суду України від 31 січня 1992 р. вирок Київського міського суду від 5 березня 1985 р. та ухвалу Верховного Суду УРСР від 28 березня 1985 р. відносно Михалка Михайла Юхимовича, 1940 р. народження, уроженця м. Києва, працювавшого інженером в Київському спецРСУ тресту "Укррембудматеріали" засудженого за ст. 187-І КК УРСР по звинуваченню у виготовленні творів, що містили завідомо неправдиві вигадки, які порочили радянський державний та суспільний лад на 3 роки позбавлення волі скасовано, а кримінальну справу перевезенням закрито на підставі п. 2 ст. 6 КК УРСР за відсутністю складу злочину.

Враховуючи Михалка М.Ю. засудженням за ст. 222 ч. I КК УРСР на 2 роки позбавлення волі.

Заступник голови Судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України Г.І. Овчинников

Постанова Верховного суду України про реабілітацію

Посвідчення реабілітованого

ЗМІСТ

Передмова від упорядників	3
Частина I. «Політична» біографія.	7
Частина II. «Природоохоронна» біографія.	16
1. Вступ. 1965–1972 рр.	16
2. Початок. 1972–1978 рр.	16
3. Політична боротьба. 1978–1987 рр.	17
4. Утворення Громадського Комітету за врятування Голосіївського лісу (ГКВГЛ) . .	17
5. Перші мітинги і демонстрація 21 травня 1988 року.	23
6. Закінчення демонстрації 21 травня 1988 року в Золотоворітському сквері . . .	24
7. Збори громадськості Києва у 3 корпусі УСГА 23 травня 1988 року	25
8. Друга демонстрація 5 червня 1988 року	26
9. Пікети Ради Міністрів УРСР	29
10. Третя демонстрація	30
11. Четверта демонстрація	34
12. Акція протесту в Головній астрономічній обсерваторії Академії наук України 25 вересня 1988 року (по складності організації ще не перевершена)	36
Історична довідка	42
Фотоматеріали	
1988 рік. Збір підписів на захист Голосіївського лісу	45
1988 рік. Перша хода на захист Голосіївського лісу	48
1988 рік. Сьєрогін В'ячеслав Глібович з родиною на акціях	50
1988 рік. Акція на захист Теофанії	53
Фото з архіву М. Михалка (різні акції)	55
Документи	61

